

Praktika e implementimit të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve në procesin e arsimit në Kosovë

Vërejtje hyrëse

Në periudhën prej shkurtit deri në maj 2007 anëtarët e ekipit hulumtues të FDH-së – Kosovë kanë përcjellë se a zbatohen në praktikë dispozitat e nenit 4.4 të Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë¹, si dhe dispozitat e Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve², me të cilin u garantohet e drejta komuniteteve pakicë në Kosovë që të arsimohen në gjuhën e tyre amtare. Në bazë të intervistave që ka bërë me pjesëtarët e bashkësive etnike, me arsimtarët të cilët japin mësim në gjuhët e pakicave, me përfaqësuesit e institucioneve lokale dhe qendrore të Kosovës, të analizës së Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë, të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, të Ligjit për Edukim parashkollor³ të Ligjit për Arsimin Fillor dhe të Mesëm⁴ FDH – Kosovë dëshiron që në mënyrë të dokumentuar të pasqyrojë nëse në Kosovë respektohet e drejta e parashikuar e pakicave për t'u arsimuar në gjuhën e vet, që t'i theksojë problemet të cilat e pamundësojnë që kjo e drejtë të përfilllet në tërësi dhe t'u ofrojë rekomandime institucioneve kosovare dhe UNMIK-ut, në mënyrë që pozita e pakicave rreth çështjes së arsimimit në gjuhën e tyre amtare të përmirësohet dhe të mundësohet kështu integrimi i tyre i plotë në shoqërinë kosovare.

Rezime

Korniza Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë me pikën 4.4 dhe Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve me nenet 19, 20, 21, 22, 23 i 24 u garantojnë të drejtën pakicave në Kosovë që të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, duke filluar nga institucionet parashkollore, përmes shkollave fillore dhe të mesme, deri në universitet. FDH – Kosovë vlerëson se Ligji për Përdorimin e Gjuhëve në Kosovë në mënyrë të përgjithshme respektohet sa u përket turqve, boshnjakëve, egjiptasve, si dhe pjesërisht edhe ndaj goranëve, të cilët i ndjekin mësimet në gjuhën boshnjake. Nxënësit nga këto bashkësi etnike mësimin e ndjekin sipas plan-programit të Ministrisë së Arsimit,

---

¹ Korniza Kushtetuese për vetqeverisje të përkohshme në Kosovë

www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf

²http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_57_ALSL02_L4_1.pdf Parlamenti i Kosovës me 27. qershor 2006. ka aprovuar Ligjin për përdorimin e gjuhës. Ligji ka hyrë në fuqi në tetor të vitit 2000.

³http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_11_ALSL02_L5_2.pdf

⁴http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2002regs/RSC2002_19.pdf

Shkencës dhe Teknologjisë të Kosovës (MASHT-i i Kosovës). Planet dhe programet që i përcakton kjo ministri, përveç në gjuhën shqipe, janë të shkruara edhe në gjuhën boshnjake dhe turke. MASHT-i i Kosovës plan-programin për mësim në gjuhën boshnjake dhe turke e ka përshtatur sa i përket lëndës së gjuhës amtare, historisë, artit figurativ dhe atij muzikor për shkak të ruajtje së identitetit etnik të bashkësive pakicë, të cilat e ndjekin mësimin në këto gjuhë. Gjuhë amtare e ashkalinjëve dhe e egjiptasve është gjuha shqipe, ashtu që ata e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe. Serbët dhe një pjesë e goranëve, të cilët e i ndjekin mësimet në gjuhën serbe, arsimohen sipas plan-programit të Qeverisë së Serbisë në gjuhën serbe. FDH – Kosovë thekson se Qeveria e Kosovës ende nuk e ka miratuar planin dhe programin e arsimit në gjuhën serbe. Nga ana tjetër, serbet refuzojnë të kyçen në procesin e marrëveshjes me MASHT-in e Kosovës se si do të duhej të dukej plani dhe programi në gjuhën serbe që do ta miratonte kjo ministri, ndonëse Qeveria e Kosovës i ka ftuar zyrtarisht dhe publikisht. Mësimi në gjuhën romë nuk është organizuar as në shkollat në kompetencë të MASHT-it të Kosovës, as në shkollat në kompetencë të Ministrisë së Arsimit të Qeverisë së Serbisë: një pjesë e romëve të cilët jetojnë në vendet ku shqiptarët janë shumicë – mësimin e ndjekin në gjuhën shqipe, ndërsa romët që jetojnë në enklavat serbe, mësimin e ndjekin në gjuhën serbe. Një numër më i vogël i romëve i ndjek mësimet në gjuhën boshnjake.

Për shkollat fillore dhe të mesme, të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, MASHT-i i Kosovës lëshon diploma, dëftesa, librezë të nxënësve dhe ditarë në gjuhën boshnjake, turke dhe shqipe. Ndërkaq, planet mujore dhe vjetore të punës në këto shkolla dhe të gjitha njoftimet në tabelat e shpalljeve janë në gjuhën shqipe. Mbledhjet e këshillave të arsimtarëve mbahen në gjuhën shqipe. Procesverbalet e mbledhjeve janë po ashtu në shqip. Kolegët shqiptarë ua përcjellin kolegëve të tyre boshnjakë dhe turq ecurinë e mbledhjeve, si dhe procesverbalet në gjuhën turke dhe boshnjake. I gjithë komunikimi në mes të këtyre shkollave, drejtorive komunale të arsimit dhe MASHT-it të Kosovës udhëhiqet në gjuhën shqipe. Përrjashtim nga ky rregull bën Drejtoria e Arsimit e Komunës së Pejës/Peć, e cila me shkollat në të cilat mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake, komunikon në gjuhën boshnjake.

Problem më i madh në arsimin e pjesëtarëve të bashkësive pakicë në shkollat në kompetencë të MASHT-it të Kosovës është mungesa e teksteve mësimore. Deri më tani Qeveria e Kosovës i ka botuar tekste mësimore për nxënësit boshnjakë dhe turq për klasën I, II, VI, VII dhe IX. Në periudhën e ardhshme do të botohen tekstet për klasën III, IV dhe VIII. Tekstet mësimore për klasën V ende nuk janë shkruar, sepse është në vazhdim e sipër reforma: së pari do të hartohen tekste mësimore në gjuhën shqipe, kurse pastaj në gjuhën turke dhe boshnjake. Mësimdhënësit të cilët japin mësim në gjuhën boshnjake dhe turke këtë problem e zgjidhin ashtu që u diktojnë nga tekstet në gjuhën shqipe, po qe se e dinë atë gjuhë, apo nga tekstet mësimore nga Bosnja dhe Hercegovina dhe Turqia, të cilat i ka lejuar MASHT-i i Kosovës. Arsimtarët boshnjakë dhe turq tërheqin vërejtjen se librat që i boton Qeveria e Kosovës në gjuhën boshnjake dhe turke kanë mjaft gabime. Po ashtu, shtypshkronjat refuzojnë t'i shtypin tekstet mësimore në gjuhën boshnjake dhe turke për shkak të mos leverdisë ekonomike, sepse tirazhet e këtyre teksteve janë të vogla. Deri më tani MASHT-i i Kosovës nuk ka botuar asnjë tekst mësimor në gjuhën boshnjake dhe turke për nxënësit e shkollave të mesme. Për këtë

arsye arsimtarët në shkollat e mesme i shfrytëzojnë tekstet në gjuhën shqipe dhe nga ato u diktojnë nxënësve, apo i përdorin tekstet nga Turqia dhe Bosnja dhe Hercegovina, ato që i ka lejuar Qeveria e Kosovës.

Boshnjakët, turqit dhe një pjesë e goranëve, të cilët e kanë ndjekur mësimin në shkollat fillore dhe të mesme në gjuhën boshnjake, mund të regjistrohen në fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren, që është paralele e ndarë e Universitetit të Prishtinës/Prištine, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake dhe turke, në Fakultetin e Shkencave Aplikative të Bisnesit në Pejë/Peć, ku mësimi zhvillohet vetëm në gjuhën boshnjake, si dhe në Seksionin e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Fakultetin Filologjik të Universitetit të Prishtinës/Prištine, ku mësimi zhvillohet vetëm në gjuhën turke. Plan-programet në këto fakultete i lëshon MASHT-i i Kosovës dhe ato janë në gjuhën boshnjake dhe turke. MASHT-i i Kosovës ende nuk ka botuar asnjë tekst mësimor në gjuhën boshnjake dhe turke për studentët e këtyre fakulteteve. Në bazë të lejes së Qeverisë së Kosovës, fakultetet në fjalë i shfrytëzojnë tekste mësimore nga Turqia dhe Bosnja e Hercegovina. Sa i përket dokumentacionit, indeksset, procesverbalet për dhënien e provimeve dhe diplomat e fakulteteve janë ekskluzivisht në gjuhën shqipe dhe në shqip u lëshohen edhe boshnjakëve, turqve dhe një pjese të goranëve që studiojnë në gjuhën boshnjake. Në fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren dhe në Seksionin e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Fakultetin Filologjik të Universitetit të Prishtinës/Priština, të gjitha informacionet janë po ashtu vetëm në gjuhën shqipe. Komunikimi në mes të fakulteteve dhe MASHT-it të Kosovës bëhet në gjuhën shqipe.

Në Universitetin e Prishtinës/Priština gjuhë zyrtare janë gjuha anglishte dhe shqipe. MASHT-i i Kosovës ka siguruar që çdo vit 30 studentë turq mund të regjistrojnë ndonjërin nga grupet në fakultet ku ligjëratat do të mbaheshin në gjuhën shqipe. Kandidatët e tillë duhet paraprakisht ta kryejnë kursin e gjuhës shqipe në kohëzgjatje prej tre muajsh.

Në të gjitha fakultetet që janë në kompetencë të Universitetit të Prishtinës, gjuhë zyrtare është shqipja. Në këtë gjuhë mbahen ligjëratat dhe jepen provimet. Po ashtu, në administratë gjuhë zyrtare është gjuha shqipe. Statuti i Universitetit si dhe ueb-sajti ynë zyrtar janë në dy gjuhë, në gjuhën shqipe dhe angleze (...). Në fakultete pjesëtarët e bashkësive pakicë mund që në kushte të njëjta sikurse edhe shqiptarët të regjistrohen në fakultet. Mësimi mbahet në gjuhën shqipe, sikurse edhe dhënia e provimeve. Varësisht nga profesori, ata mund t'i japin provimet në gjuhën amtare, po qe se profesori e njeh atë gjuhë. Një akt juridik i cili do ta rregullonte këtë praktikë – nuk ekziston, por e gjitha varet nga vullneti i profesorit. Të gjithë studentët i trajtojmë njësoj, pa marrë parasysh përkatësinë etnike.

E.K., ndihmës sekretar i Rektoratit të Universitetit të Prishtinës/Priština
Intervistë e FDH, më 24 prill 2007

Në pajtim me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve, Qeveria e Kosovës ka qenë e detyruar të formojë Komisionin për Gjuhë⁵ i cili do të duhej të verifikonte se a aplikohet ky ligj në

---

⁵ Neni 32.1.Me qellim të ruajtjes, promovimit dhe mbrojtjes të gjuhëve zyrtare dhe statusin e tyre të barabartë në Kosovë, si dhe sigurimin e mbrojtjes së gjuhëve të komuniteteve kombëtare tek të cilët gjuha

praktikë. Me vendimin e Qeverisë së Kosovës komisioni është dashur të fillojë nga puna më 21 mars 2007. Në periudhën kur hulumtuesit e FDH – Kosovë i kanë zhvilluar intervistat me pjesëtarët e bashkësive pakicë, me mësimdhënësit të cilët japin mësim në gjuhët e pakicave dhe me përfaqësuesit e institucioneve lokale dhe qendrore të Kosovës (prej shkurtit deri në maj 2007), Komisioni për Gjuhë nuk ka filluar nga puna. Disa nga anëtarët e këtij komisioni nuk kanë qenë të njoftuar se janë angazhuar në punën e tij.⁶

Askush nuk më ka njoftuar se jam zgjedhur anëtar i Komisionit për Gjuhë, që duhet të themelohet sipas Ligjit për Përdorimin e gjuhëve. Nga ju e kam marrë këtë informacion. Ndryshe, person tjetër që e ka emrin dhe mbiemrin e njëjtë me timin, nuk punon në këtë institucion.

F.B., përkthyes në Kuvendin e Kosovës
Intervistë e FDH, më 26 prill 2007

Më kanë njoftuar para dy muajsh për atë se në ministrinë ku punoj, më kanë propozuar për anëtar të Komisionit për Gjuhë, por nuk e di të jem zgjedhur anëtar i atij komisioni. Askush deri më tani nuk më ka njoftuar që Kryeministri ka marrë vendim për formimin e këtij komisioni dhe se unë jam anëtar i tij.

D.Ž. drejtor i Seksionit për kthim në Ministrinë për Kthim dhe Komunitete të Kosovës
Intervistë e FDH, më 26 prill 2007

Nxënësit të cilët i vijnë shkollat dhe fakultetet që janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë i shfrytëzojnë tekstet mësimore nga Serbia. I gjithë dokumentacioni në këto shkolla, librezat e nxënësve, dëftesat, indekset, diplomatat dhe të tjerat janë në gjuhën serbe dhe vijnë nga Serbia. Në Universitetin e Prishtinës/Prištine nuk ka studentë serbë, siç nuk ka as shqiptarë në universitetet që janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë.

---

amtare nuk është gjuhe zyrtare, Qeverija e Kosoves do formoje Komisionin per gjuhe per te mbikqyruregzekutimin e ketij ligjt.

⁶ Komisioni per gjuhete zyrtarisht ka filluar me pune me 18 maj 2007 kur eshte mbajtur takimi i pare. Per kryetare eshte zgjedhur Islam Caka nga zyra ligjore e Qeverise se Kosoves, ndersa nenkryetare Dragana Živković, nga Ministrija e komuniteteve dhe Kthimit.

1. Serbët

Nxënësit serbë në Kosovë shkojnë në shkolla dhe në fakultete të cilat janë në kompetencë të Qeverisë së Serbisë. Në ato institucione nxënësit e përcjellin mësimin sipas plan-programit të Ministrisë së Arsimit të Qeverisë së Serbisë. MASHT-i i Kosovës ende nuk i përpiluar plan-programet në gjuhën serbe, si dhe nuk e ka organizuar mësimin për serbë, që është një prej shkaqeve që serbët nuk janë integruar ende në sistemin arsimor të Kosovës. Nga ana tjetër, serbët refuzojnë të kyçen në procesin e marrëveshjes me MASHT-in e Kosovës se si do të duhej të dukej plan-programi në gjuhën serbe, e që do ta miratonte kjo ministri, ndonëse Qeveria e Kosovës i ka ftuar zyrtarisht dhe publikisht. Pas kërkesës së Qendrës Koordinuese për Kosovë e Metohi, punëtorët e arsimit të cilët punojnë në shkollat serbe, që nga marsi i vitit 2006, e kanë ndërprerë marrjen e rrogave nga Buxheti i Kosovës, ashtu që i marrin vetëm ato nga Buxheti i Qeverisë së Serbisë. Këto mjete nga Buxheti i Kosovës tani paguhen në llogari të veçantë, në të cilën, sipas zyrtarëve të Kosovës, serbët do të kenë qasje kur të vendosin për t'i shfrytëzuar ato mjete.⁷ Përkundër urdhrin të Qeverisë së Serbisë shkollat serbe e shfrytëzojnë një pjesë të mjeteve nga Buxheti i Qeverisë së Kosovës për mirëmbajtjen e objekteve shkollore, për ngrohje, për blerjen e inventarit, të materialit shpenzues, për pagesën e energjisë elektrike etj. I gjithë dokumentacioni në institucionet arsimore serbe, librezat e nxënësve, dëftesat, indekset, diplomat – vijnë nga Serbia.

Nxënësit serbë mësimet i vijnë në objekte shkollore të ndara nga shqiptarët. Në shkollat dhe fakultetet serbe nuk arsimohen shqiptarët. Duke marrë parasysh faktin që në përgjithësi serbët nuk kanë kushte normale për t'u arsimuar në Kosovë dhe për të shkuar në shkollë, numri i nxënësve serbë në enklavat serbe është gjithnjë e më i vogël.

Qeveria e Serbisë e ka rënduar në mënyrë shtesë pozitive të serbëve sa i përket çështjes së arsimit, duke kërkuar që të gjithë serbët të heqin dorë nga rrogat që i marrin nga buxheti i kosovar, nëse tashmë marrin paga nga Beogradi. Në këtë mënyrë është shkatërruar mekanizmi i vetëm përmes së cilit Qeveria e Kosovës ka tentuar që t'i integrojë serbët në shoqërinë kosovare, që do të thotë se Qeveria e Serbisë pikërisht i inkurajon serbët që të largohen nga institucionet kosovare, në ç'mënyrë pengohet edhe integrimi i tyre minimal.

Nxënësit serbë në Komunën e Lipjanit i ndjekin shkollat serbe ekskluzivisht në gjuhën amtare, në serbisht, (...). Të gjitha shkollat serbe punojnë sipas plan-programeve të Ministrisë së Arsimit të Qeverisë së Serbisë, sipas të cilave nuk është parashikuar që të aplikohet dhe mësohet gjuha shqipe. Arsimtarët dhe personeli ndihmës pagat i marrin nga Serbia. Pas letër-rekomandimit që e ka dërguar Qendra Koordinuese për Kosovë e Metohi, askush nga personeli arsimor dhe ndihmës që punojnë në shkollat serbe nuk e merr edhe rrogën nga Buxheti i Kosovës, e që më herët i kanë marrë. Ata i kanë shuar llogaritë e tyre dhe e kanë ndërprerë çdo formë të bashkëpunimit me institucionet komunale dhe kosovare. Me ta nuk kemi kurrfarë komunikimi. Na është thënë që nga ata të mos kërkojmë asgjë, por po që se na japim - të mos refuzojmë. Na kanë premtuar se do

⁷ Interviste e kryeministrit të Kosovës Agim Çeku dhene revistes franceze *Courrier International* të cilën e ka publikuar *Koha Ditore* me 12. nëntor 2006

t'na furnizojnë me lëndë djegëse, me mjete mësimore dhe se do t'na paguajnë energjinë elektrike. Deri më tash nuk i kanë realizuar premtimet e tilla.

M.P. drejtor i shkollës fillore "Braća Aksić" në fshatin Gracko e Vjetër/Staro Gracko
Intervistë e FDH, më 13 maj 2007

Nga Buxheti i Konsoliduar i Kosovës, për arsim në Komunën e Shtërpcës për këtë vit shkollor janë siguruar mjetet në shumën 568.153 euro. Nga kjo shumë – 34% për shqiptarë, ndërsa 66% për serbë. Sipas rekomandimit të Qendrës Koordinuese për Kosovë e Metohi punëtorët e arsimit të cilët punojnë në shkollat serbe, që nga marsi i vitit 2006, e kanë ndërprerë marrjen e rrogave nga Buxheti i Kosovës. Ata i marrin rrogat e tyre vetëm nga Serbia, ashtu që mjetet të cilat janë siguruar për ta tani paguhen në llogari të veçantë. Këto mjete qëndrojnë dhe askush nga serbët nuk i nxjerrë. Mirëpo, shkollat serbe, megjithatë, e shfrytëzojnë një pjesë të atyre mjeteve, kryesisht për mirëmbajtjen e objekteve shkollore, për ngrohje, për blerjen e inventarit, të materialit shpenzues, për pagesën e energjisë elektrike etj.

S.Y. zëvendës drejtor i Drejtorinsë për Arsim në Komunën e Shtërpcës/Štrpce
Intervistë e FDH, më 11 maj 2007

Bashkëpunimi me institucionet e UNMIK-ut ka ekzistuar deri në momentin kur ata ua kanë transferuar kompetencat e tyre institucioneve kosovare, përkatësisht MASHT-it. Deri atëherë nga UNMIK-u kemi marrë mjete financiare për shkolla, si dhe rrogat për punëtorët e arsimit. Bashkëpunimin me MASHT-in e kemi ndërprerë nga frika që mos t'na e imponojnë plan-programin e tyre që është i papranueshëm në Serbi. Është parashtruar çështja se a do ta pranojnë shkollat e mesme dhe fakultetet plan-programin kosovar. Problem tjetër ka qenë frika jonë që mos t'na i imponojnë zgjidhjet kosovare, gjë që edhe u vërtetua, sepse me marrjen e kompetencave nga UNMIK-u kanë shpallur konkursin për vendin e drejtorit të shkollës sonë, kurse ne e kishim të zgjedhur shumë më herët drejtorin. Përfaqësuesit e MASHT-it disa herë kanë tentuar të vejnë kontakt me neve, por ne ua kemi bërë të qartë që çdo formë e bashkëpunimit shkon përmes Ministrisë sonë të Arsimit në Serbi. Pas ndërprerjes së bashkëpunimit, MASHT-i nuk i paguan punëtorët tanë të regjisë, as që marrim nga ata kurrfarë ndihme financiare dhe as që e kemi kërkuar.

V.Ž. sekretar në shkollën e mesme të mjekësisë në Graçanicë/Gračanici
Intervistë e FDH, më 11 maj 2007

2. Romët, ashkalinjtë dhe egjiptasit (RAE)

Gjuhë amtare e ashkalinjëve dhe e egjiptasve është gjuha shqipe dhe fëmijët ashkalinjë dhe egjiptas e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe. Sa u përket romëve, në Kosovë nuk ka institucione arsimore në të cilat romët do të mund të arsimoheshin në gjuhën e tyre. Po ashtu, as në shkollat në kompetencë të Qeverisë së Serbisë mësimi për romë nuk është organizuar në gjuhën rome. Po qe se romët jetojnë në mjedise me shumicë shqiptare, atëherë arsimohen në gjuhën shqipe, e po qe se jetojnë në mjedise me shumicë serbe, atëherë arsimohen në gjuhën serbe. Diku-diku romët i ndjekin mësimet në gjuhën boshnjake.

Në lagjen Kolonia në Gjakovë/Đakovica funksionon Qendra për rehabilitimin e popullsisë „Bethany Christian services”. Veprimtaria e qendrës është e orientuar në arsimimin dhe edukimin e pjesëtarëve të komunitetit RAE, që nga mosha parashkollore. Një numër fëmijësh RAE nga Gjakova/Đakovica, të cilët pas lufte janë shpërngulur ose prej frikës nga shqiptarët e kanë ndërprerë shkollimin e rregullt, shkojnë në këtë qendër e cila për ta organizon mësim intensiv në gjuhën shqipe, në mënyrë që ta kompensojë mësimin e humbur dhe t’i kyç në mësimin e rregullt.

Fëmijët e komunitetit rom e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe, kurse një numër i vogël i tyre i ndjek mësimet në gjuhën boshnjake. Për t’u përgjigjur në problemet që e përcjellin komunitetin RAE, kemi organizuar “mësimin e përsheptuar” sipas së cilit për një vit shkollor nxënësit mund t’i kryejnë dy klasë. Mësimi i tillë mbahet në Shkollën Fillore “Vaso Pashë Shkodrani” dhe në momentin e aktual janë të regjistruar 80 nxënës prej klasës I deri në IX. Kisha për të theksuar që nxënësit të cilët e ndjekin këtë formë të mësimin, kanë treguar rezultate më të mira në testet përfundimtare.

F.B., zyrtar në Drejtorinë për Arsim në Komunën e Pejës/Peć
Intervistë e FDH, më 7 maj 2007

3. Goranët

Në Gorë/Gora rreth 15000 nxënës goranë i vijojnë mësimet në 17 shkolla fillore dhe rreth 150 nxënës në Gjinnazin “Ruzhdi Berisha”/”Ruždi Beriša“ që gjendet në Dragash/Dragaš, në gjuhën boshnjake dhe serbe. Një paralele e Gjinnazit “Ruzhdi Berisha”/”Ruždi Beriša“ gjendet në fshatin Mlikë/Mlike dhe këtu mësimi zhvillohet në gjuhën serbe. Këta nxënës goranë nuk kanë kushte normale për arsim, sepse shkolla është në shtëpi private në fshat dhe mësimin e ndjekin vetëm tri deri katër herë në javë. Goranët, filloristët që mësojnë në gjuhën boshnjake dhe ata që mësojnë në gjuhën serbe e ndjekin mësimin në shkollat e njëjta. Këtyre nxënësve u japin mësim rreth 160 arsimtarë. Sipas të dhënave të Drejtorisë Komunale për Arsim në Dragash/Dragaš , në Gorë/Gora, më shumë se gjysma e numrit të përgjithshëm të nxënësve goranë mësimin e ndjekin sipas plan-programeve të Ministrisë së Arsimit të Qeverisë së Serbisë, në gjuhën serbe. Ata gjatë shkollimit të tyre i shfrytëzojnë tekstet e njëjta, sikurse edhe nxënësit serbë. Goranët të cilët mësojnë në gjuhën boshnjake – i vijojnë mësimet sipas plan-programit të MASHT-it të Kosovës. Për këta nxënës goranë, gjuha shqipe është e detyrueshme si lëndë. Ndërsa vendimin nëse nxënësit goranë do ta ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake apo serbe e marrin prindërit e tyre.

Mësimdhënësit të cilët japin mësim sipas plan-programit të Qeverisë së Serbisë i marrin rrogat nga Serbia dhe ato janë shumë më të mëdha se rrogat nga Buxheti i Kosovës. Mendohet që shumica e nxënësve dhe e prindërve goranë përcaktohen për mësim në sipas plan-programit serb për shkak të vazhdimin të shkollimit në fakultetet në Serbi, të punësimit dhe për arsye se gjuha e tyre amtare “nashinski”, është më afër gjuhës serbe, kurse gjuhën shqipe e flasin dobët apo nuk e flasin fare dhe as që e kuptojnë.

Librezat e nxënësve, dëftesat, certifikatat dhe dokumentet e tjera nxënësve goranë të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën serbe, u lëshohen në gjuhën serbe. Janë këto dokumente që vijnë nga Serbia Sa u përket goranëve të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake, dokumentacionin e marrin në gjuhën boshnjake. Është ky dokumentacion i Qeverisë së Kosovës. Konkursët për pranimin e nxënësve shpallën në gjuhën boshnjake dhe serbe. Testet për provime pranuese janë në gjuhën serbe dhe boshnjake: testet në serbisht i përcakton Qeveria e Serbisë, ndërsa në gjuhën boshnjake Qeveria e Kosovës.

Goranët në Kosovë nuk kanë shumë zgjedhje për vazhdimin e shkollimit të mëtejshëm në gjuhën boshnjake. Mundësitë e tyre për t'u shkolluar në gjuhën shqipe janë barazi me zero, sepse shumica nuk e njeh shqipen. Ata në mes veti dhe në shtëpi komunikojnë në gjuhën gorane. Në të kaluarën arsimit i goranëve në Komunën e Dragashit është organizuar vetëm në gjuhën serbe. Plan-programet e tanishme në gjuhën boshnjake në Kosovë nuk janë kompatible me plan-programet nga Serbia (...). Shumë goranë e kanë faqefisin në territorin e Serbisë dhe e kanë mundësi më të volitshme për t'u shkolluar atje, sepse gjuhën serbe e kanë më të afërt, nuk e paguajnë shkollimin, konviktin etj.

S.Lj., mësimdhënës në Shkollën "Nazim Berati" në Dragash/Dragašu

Intervistë e FDH, më 6 maj 2007

Në kohë të fundit vërejmë që arsimtarët të cilët punojnë sipas plan-programeve nga Serbia bojkotohen. Ata në bashkëpunojnë me drejtorinë komunale të arsimit, nuk marrin pjesë në aktivitetet tona, në garat sportive dhe manifestimet e ndryshme. Arsimtarët e muzikës nuk përgatisin programe muzikore për solemnitetet të ndryshme. Ata të artit figurativ nuk organizojnë ekspozita të vizatimeve etj.

B.H. koordinator i mësimin në gjuhën boshnjake në Drejtorinë Komunale të Arsimit në Dragash/Dragašu

Intervistë e FDH, më 5 maj 2007

4. Boshnjakët

Boshnjakët para konfliktit të armatosur në Kosovë e kanë vijuar mësimin në shkollat fillore, të mesme dhe në fakultete në gjuhën serbe. Pas ardhjes së forcave ndërkombëtare në Kosovë, në korrik dhe gusht të vitit 1999, prindërit e nxënësve boshnjakë i kanë shkruar një peticion organit kompetent të arsimit që fëmijët e tyre në të ardhmen të shkollohen në gjuhën boshnjake. Ministria e Arsimit, e Shkencës dhe e Teknologjisë e Kosovës në tetor të vitit 1999 ka marrë vendim me të cilin boshnjakëve u është mundësuar që të ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake, në shkollat fillore dhe të mesme. Pas kësaj, në Pejë/ Peć, në tetor të vitit 2002 është hapur Fakulteti i Shkencave Aplikative të Biznesit, kurse në Prizren/Prizren Fakulteti i Mësuesisë, si degë e Universitetit të Prishtinës/Priština, në vitin 2003, ku studentët studiojnë edhe në gjuhën boshnjake, edhe në gjuhën turke. Në tërë territorin e Kosovës nxënësit boshnjakë, kryesisht pa probleme të mëdha, e ndjekin mësimin në shkollat e komunës së Prishtinës/Priština, Mitrovicës/Mitrovica, Pejës/Peć, Prizrenit/Prizren dhe të Dragashit/Dragaš.

MASHTI-i i Kosovës boton në gjuhën boshnjake planet dhe programet. Mirëpo, mbledhjet e këshillit të arsimtarëve mbahen në gjuhën shqipe. Kolegjet shqiptarë gjatë

këtyre mbledhjeve ua përkthejnë rrjedhën e tyre mësuesve boshnjakë. Komunikimi me MASHT-in e Kosovës dhe me drejtoritë komunale të arsimit bëhet në gjuhën shqipe. Përfundimisht nga ky rregull bën Drejtoria e Arsimit në Pejë/Peć, e cila me shkollat ku mësimi mbahet në gjuhën boshnjake, komunikon në gjuhën boshnjake, por nuk është rasti i njëjtë në Mitrovicë/Mitrovica dhe në Prishtinë/Priština.

Problem kryesor për boshnjakët është mungesa e teksteve mësimore dhe fakti që ato tekste janë të përkthyer dobët. Përgjegjës për botimin dhe përkthimin e teksteve mësimore është MASHT-i. Shembull i teksteve të përkthyer dobët janë teksti i fizikës dhe ai i gjeografisë për kl. VI dhe VII të shkollës fillore. Po ashtu, boshnjakët ballafaqohen edhe me problemin se, ndonëse i kanë të përkthyer tekstet në gjuhën boshnjake, shtypshkronjat nuk kanë interes për të shtypur tirazh të vogël të librave, ashtu që nuk as numër të mjaftueshëm të ekzemplarëve të teksteve në gjuhën boshnjake. Mësuesit boshnjakë këtë problem e zgjidhin në atë mënyrë që u diktojnë nxënësve nga tekstet në gjuhën shqipe, po qe se e dinë atë gjuhë, apo nga tekstet nga Turqia dhe Bosnja e Hercegovina, e që i ka lejuar MASHT-i i Kosovës, Deri më tash MASHT-i i Kosovës nuk ka botuar asnjë tekst në gjuhën boshnjake dhe turke për nxënësit e shkollave të mesme. Për këtë arsye arsimtarët në shkollat e mesme i shfrytëzojnë tekstet në gjuhën shqipe dhe nga ato u diktojnë nxënësve, apo i shfrytëzojnë tekstet nga Turqia dhe Bosnja e Hercegovina, ato që i ka lejuar MASHT- Kosovë.

Dokumentacioni është në gjuhën boshnjake, kurse ky dokumentacion nënkupton kalendarin shkollor, dinamikën e punës, testet përfundimtare, ditarët, dëftesat, librezat e nxënësve, formularët për regjistrim dhe çregjistrim. Deri më tani nuk kemi marrë kurrfarë vërejtjeje që indekset janë vetëm në gjuhën shqipe në Fakultetin e Shkencave Aplikative të Biznesit dhe në Fakultetin e Mësuesisë, ku mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake. Problemi më i madh që na përcjellë tash e sa vjet janë tekstet mësimore. Deri më tani kemi përshtatur dhe përkthyer në gjuhën boshnjake dhe turke tekstet për klasën I, II, VI, VII dhe IX. Presim që deri në shtator të shtypen tekstet për klasën III, IV dhe VIII.

E.K., shef i Sektorit për Komunitete dhe Barazi Gjinore në MASHT-in e Kosovës
Intervistë e FDH, më 4 maj 2007

Të gjitha lajmërimet që i marrim nga drejtoria e shkollës janë në gjuhën shqipe. E kam fjalën për lajmërimet në tabelën e shpalljeve, si dhe për lajmërimet që lexohen nga klasa në klasë. E çojnë ndonjë nxënës i cili na i lexon lajmërimet në gjuhën shqipe. Ne nuk marrim vesh asgjë, ashtu që është njësoj sikur të mos ishin lexuar. Ja shembulli konkret, ne ende nuk e dimë se a do të punojmë për festat e Një Majit. Nuk e dimë se sa ditë kemi pushim. Fëmijëve nuk mund t'u themi asgjë. Nganjëherë na viziton drejtoresha e shkollës, por me fëmijët komunikon në gjuhën shqipe. Njësoj sikur mos të kishte ardhur, sepse nuk e kuptojmë fare. Për dallim nga ajo, kolegët që japin mësim në gjuhën shqipe janë korrekt dhe nuk u vjen turp që me ne të komunikojnë në gjuhën boshnjake.

R.R., arsimtar në shkollën fillore multietnike „Naim Frashëri” në Prishtinë/ Priština
Intervistë FDH, më 27 april 2007

Institucioni parashkollor në të cilin mësimi zhvillohet në gjuhën boshnjake ekziston vetëm në Vitomiricë/Vitomerica, që punon që nga viti 2003 Në kuadër të kopshtit të fëmijëve “Pëllumbat e paqes”/”Golubovi mira” në Pejë/Peć ka filluar ta zbatojë

programin “Mozaiku”. Programi është në gjuhën boshnjake dhe momentalisht i ka vetëm 10 vijues. Përndryshe, është ky institucioni i vetëm i këtij tipi në Kosovë ku programi i edukimit zhvillohet në gjuhën boshnjake. Në vendet e tjera në Kosovë fëmijët e bashkësive pakicë shkojnë në çerdhe në të cilat edukimi bëhet vetëm në gjuhën shqipe.

Në fshatrat Skorobishtë/Skorobište, Lubizhdë/Ljubižda dhe Mushnikovë/Mušnikovo, afër Prizrenit/Prizren i Reti/Donje Retimlje afër Rahovecit/Orahovac FDH – Kosovë ka shënuar shkelje serioze të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve. Në këto fshatra pjesën dërmuese të popullatës e përbëjnë boshnjakët, por nxënësit boshnjakë thuaja se në tërësi e ndjekin mësimin në gjuhën shqipe. Për shembull, në Skorobishtë/Skorobište rreth 250 nxënës boshnjakë i ndjekin mësimet në Shkollën Fillore Nefit Jusufi dhe nuk ka mundësi që të shkollohen në gjuhën boshnjake. Në fillim të çdo viti shkollor shpallet konkursi për pranimin e nxënësve të cilët do ta ndjekin mësimin vetëm në gjuhën shqipe, por jo edhe në gjuhën boshnjake. Tabela në hyrje të shkollës është shkruar vetëm në gjuhën shqipe. I gjithë dokumentacioni në shkollë (ditarët, librezat e nxënësve, vërtetimet) është në gjuhën shqipe. Lajmërimet për mbledhjet e prindërve shpallen vetëm në gjuhën shqipe dhe mbledhjet e prindërve mbahen në gjuhën shqipe. Prindërit që marrin pjesë në ato mbledhje nuk kuptojnë se çka u flasin arsimtarët, sepse nuk e njohin gjuhën shqipe.

Ka mjaft prindër që janë të interesuar që fëmijët e tyre të mësojnë në gjuhën boshnjake (...). Gjuha jonë amtare është një lloj përzierjeje në mes të gjuhës serbe dhe maqedonishtes dhe këtë gjuhë e quajmë “nashinski”. Askush në fshat nuk flet dhe as që ka folur ndonjëherë shqip. Në të vërtetë, shumica mund të shërbehen me gjuhën shqipe, por në shtëpitë e tyre në komunikim me familjarët askush nuk e përdor shqipen (...). Shumë nxënës të cilët e kryejnë këtu shkollën fillore nuk mund ta vazhdojnë shkollimin e mëtejshëm. Ky fshat ka numrin më të madh të djemve të cilët pas kryerjes së shkollës fillore nuk e vazhdojnë shkollimin dhe nuk mund të gjejnë punë. Problem qëndron në faktin që nuk e kanë përvetësuar gjuhën shqipe, në mënyrë që të mund të ta vazhdojnë shkollimin e mëtejshëm, kurse nga ana tjetër nuk mund të shkollohen as në gjuhën boshnjake, sepse nuk kanë bazë, duke qenë se nuk kanë mësuar në atë gjuhë.

R.B., boshnjak nga fshati Skorobishtë/Skorobište
Intervistë e FDH, më 3 maj 2007

Në fshatin Lubizhdë/Ljubižda, nga 540 nxënës boshnjakë, vetëm 48 e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake në Shkollën Fillore të fshatit “Ekrem Rexha/ Ekrem Redža (ish shkolla 7 marsi). Të drejtën boshnjakëve për t’u arsimuar në gjuhën e tyre e pamundësojnë edhe të punësuarit në shkolla. Drejtori i kësaj shkolle nuk i ka njoftuar boshnjakët që fëmijët e tyre, krahas mësimin në gjuhën shqipe, mund të regjistrohen edhe për mësim në gjuhën boshnjake.

Shumica e nxënësve të cilët mësimin e ndjekin në gjuhën shqipe, nuk e kanë gjuhë amtare shqipen. Ata në mes veti dhe në shtëpitë e tyre me prindër komunikojnë në gjuhën që është një lloj përzierjeje në mes të serbishtes dhe maqedonishtes. Në këtë gjuhë e quajmë “nashinski” dhe më të afërt me të janë gjuha boshnjake dhe serbe. Me ata nxënës punojnë mësuesit të cilët vijnë nga fshati i afërm shqiptar Korishë dhe nga Prizren. Vetëm 2-3 arsimtarë janë boshnjakë, prej këtu, nga fshati Lubizhdë. Shumë nxënës të cilët e përfundojnë arsimin fillor në Lubizhdë nuk e vazhdojnë shkollimin e mëtejshëm, sepse

njohuritë që i fitojnë nuk janë në nivelin e duhur për shkak të të kuptuarit dhe njohjes së pamjaftueshme të gjuhës shqipe. Ka mjaft prindër të cilët do t'i regjistrinin fëmijët në gjuhën boshnjake, mirëpo për shkak të 3-4 banorëve vendor të cilët e udhëheqin politikën e fshatit, në krye me drejtorin Islam Xhaferi thonë se nuk ka mundësi të kyçet numër më i madh i fëmijëve boshnjakë për të mësuar në gjuhën boshnjake.

A.B., student, boshnjak nga fshati Lubizhdë/Ljubižda

Intervistë e FDH, më 1 maj 2007

Kur është fjala për institucionet e arsimit të lartë, boshnjakët në gjuhën boshnjake mund të studiojnë në Fakultetin e Shkencave Aplikative të Biznesit në Pejë/Peć dhe në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren. Në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren çdo vit regjistrohen 25 studentë në grupin ku ligjëratat mbahen në gjuhën boshnjake. Numri i përgjithshëm i studentëve boshnjakë është 80. Ligjëruesit janë nga Serbia, Maqedonia dhe Kosova. Korrespondenca në mes të Fakultetit të Mësuesisë që është pjesë e Universitetit të Prishtinës/Prištine dhe Universitetit në Prishtinë/Prištini mbahet në gjuhën shqipe. Po ashtu, i tërë dokumentacioni: formularët për dhënien e provimeve, vërtetimet, certifikatat, diplomat - janë në gjuhën shqipe. Në nivel të Universitetit nuk ka ndonjë vendim për atë që dokumentacioni të mbahet në gjuhën boshnjake. Për këtë arsye rreth 160 studentë boshnjakë dhe turq nuk mund të marrin kurrfarë dokumentesh zyrtare në gjuhët e tyre. Situatë e ngjashme është sa u përket studentëve të Fakultetit të Shkencave Aplikative të Biznesit në Pejë/Peć.

Mirëpo, duke qenë se të punësuarit në administratë të fakultetit e flasin edhe gjuhën boshnjake dhe turke, me studentë komunikojnë pa kurrfarë problemesh në gjuhët e tyre. Madje pavarësisht nga universiteti, fletëparaqitjet për provime, orarin e provimeve dhe vërtetimet e ndryshme i shtypin në gjuhën turke dhe boshnjake. Disa lajmërime shkruhen edhe në gjuhën boshnjake dhe turke, por ky nuk është dokumentacion zyrtar.

Indekset tonë janë në gjuhën shqipe. Vërtetimi i semestrit bëhet në formularë të cilët janë në gjuhën shqipe, si dhe shënimi i notave në fletëparaqitjet për provime. Në indeks studentët i shënojnë vetë emrat e lëndëve në gjuhën boshnjake. Notat, po ashtu, profesorët i shënojnë vetë në gjuhën boshnjake. Vula e Fakultetit është vetëm në gjuhën shqipe, me tekst: "Univerziteti i Prishtinës, Fakulteti i Edukimit, Qendra në Prizren". Vërtetimet e ndryshme për studentë, po ashtu, jepen vetëm në gjuhën shqipe. Mirëpo, po që se insistohet, atëherë në saje të vullnetit të mirë të referentit për çështje të studentëve, të cilët e njohin gjuhën boshnjake, serbe dhe turke, por jo edhe të rregullativës ligjore të fakultetit, vërtetimet dhe certifikatat mund të merren edhe në këto gjuhë. I tillë ka qenë rasti, bie fjala, i studentit të vitit të dytë, Muhamed Imeri. Ai ka kërkuar vërtetim që është student i rregullt, për ta marrë vizën për Gjermani në ambasadën në Beograd. E ka marrë vërtetimin në gjuhën shqipe, por me të nuk ka mundur të kryej punë. I është dashur të kthehet, për ta përkthyer atë vërtetim në gjuhën serbe.

A.B., student i Fakultetit të Mësuesisë në Prizren/Prizren

Intervistë e FDH, më 1 maj 2007

Diplomat, indeksat dhe procesverbalet për dhënien e provimeve janë në gjuhën shqipe. Dokumentet e tjera, si fletëparaqitja e provimeve apo formulari për regjistrim në fakultet janë në gjuhën boshnjake. Të gjitha dokumentet në fjalë i kemi përkthyer me ndihmën e

kolegëve shqiptarë (...). Mbledhjet në të cilat marrin pjesë edhe profesorët e komunitetit boshnjak janë në gjuhën shqipe, nuk ka përkthim zyrtar simultan për ne që nuk e njohim shqipen. Në saje të kolegëve shqiptarë, të cilët na përkthejnë gjatë mbledhjes, ne mund të marrim pjesë aktive në mbledhje. I marrim procesverbalet e mbledhjeve, të cilat mbahen më së paku një herë në muaj, por procesverbalet janë në gjuhën shqipe. Vetëm dy herë kam marrë procesverbale të përkthyer. Vështirësi më të mëdha na paraqesin dokumentet që dërgohen nga Universiteti i Prishtinës, sepse të gjithat janë në gjuhën shqipe. Asnjëherë nuk na kanë shkruar në gjuhën tonë amtare.

H.B., profesor në Fakultetin e Shkencave Aplikative të Biznesit në Pejë/Peć
Intervistë e FDH, më 26 prill 2007

Diplomat e shkollave të mesme janë përkthyer dobët. MASHT-i çdo herë vonohet rreth dërgimit të dokumenteve dhe dëftesave për kryerjen e klasës në gjuhën boshnjake. Rasti i tillë i përkthimit të dobët nuk është i vetmuar, sepse me gabime të shumta gramatikore janë botuar edhe tekstet shkollore për kl. I, II, VI, VII dhe IX (...). Tekste të shkollës së mesme në gjuhën boshnjake nuk kemi, sepse asnjë shtypshkronjë nuk pranon të botojë një tirazh të vogël të librave, për ç'arsye na janë vonuar tekstet mësimore për shkollat fillore.

F.B., zyrtar në Drejtorinë e Arsimit në Pejë/Peć
Intervistë e FDH, më 7 maj 2007

Lajmërimet nëpër korridore të shkollave janë vetëm në gjuhën shqipe, sikurse edhe kontratat tona të punës. Dokumentet nga MASHT-i i marrim në gjuhën shqipe. Mbledhjet e këshillit të arsimtarëve mbahen në gjuhën shqipe, por disi gjendemi, sepse e njohim gjuhën shqipe, por jo në atë masë sa për të marrë pjesë aktive në ato mbledhje.

T.J., arsimtar i gjuhës boshnjake në Shkollën fillore "Bedri Gjina" në Mitrovicë/Mitrovica
Intervistë e FDH, më 7 maj 2007

5. Turqit

Numri më i madh i pjesëtarëve të pakicës turke në Kosovë jetojnë në Komunën e Prizrenit/Prizren dhe të Gjilanit/Gnjilane. Rreth 2310 nxënës turq pa probleme i ndjekin mësimet në 11 shkolla fillore dhe të mesme në gjuhën turke në tërë Kosovën. Janë themeluar edhe dy shkolla speciale, njëra në Mamushë/Mamuše, ku janë regjistruar 11 nxënës, kurse tjetra gjendet në Prizren/Prizren dhe atë e ndjekin tetë nxënës të bashkësisë turke. Në Kosovë janë katër institucione parashkollore, tre në Prizren/Prizren dhe një në Prishtinë/Priština, në të cilat mësimi zhvillohet edhe në gjuhën turke, për gjithsej 145 fëmijë. Po ashtu, në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren dhe në Degën e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Universitetin e Prishtinës/Priština turqit mund ta kryejnë arsimin e lartë në gjuhën turke. Plan-programet e arsimit në gjuhën turke, që përdoren në institucionet parashkollore, shkollore dhe të arsimit të lartë në Kosovë i ka përpiluar MASHT-i i Kosovës dhe ato janë në gjuhën turke. Një ndër problemet më të mëdha të arsimit në gjuhën turke është mungesa e teksteve në turqisht për kl. I, II, VI, VII dhe IX. Në periudhën e ardhshme do të botohen tekstet për kl. III, IV dhe VIII. Tekstet për kl. V nuk janë shkruar ende, sepse është në vazhdim e sipër reforma. Arsimtarët theksojnë se kjo nuk mjafton, prandaj janë të detyruar që përmbajtjen e disa lëndëve mësimore ta

diktojnë nga librat nga Turqia, e që janë në harmoni me plan-programin e MASHT-it të Kosovës. MASHT-i i Kosovës ende nuk i ka botuar tekstet në gjuhën turke për shkolla të mesme. Me të gjitha shkollat dhe fakultetet në të cilat mësimi zhvillohet në gjuhën turke MASDHT-i i Kosovës komunikon në gjuhën shqipe.

Në Shkollën e mesme “Sami Frashëri“ në Prishtinë/Priština mësimi zhvillohet në gjuhën shqipe dhe atë turke. Në këtë shkollë të gjitha dokumentet që i lëshon drejtorja e shkollës janë në gjuhën shqipe, mbledhjet e këshillit të arsimtarëve janë në shqip, njoftimet në tabelat e shpalljeve, po ashtu, janë në gjuhën shqipe, si dhe lajmërimet që lexohen nga klasa në klasë.

Kontrata e punës, planet mujore dhe vjetore të punës dhe të gjitha njoftimet në tabelat e shpalljeve janë në gjuhën shqipe. Mjetet ndihmëse mësimore, hartat e botës, Sistemi periodik i elementeve, po ashtu janë në gjuhën shqipe, siç janë edhe lajmërimet që i marrim nga MASHT-i. Mbledhjet e këshillit të arsimtarëve janë vetëm në gjuhën shqipe, pa përkthim, e po ashtu edhe procesverbalet nga ato mbledhje. Mbledhjet e klasave i mbajmë ndaras nga kolegët shqiptarë (...). Në gjuhën turke është i shkruar vetëm mbishkrimi në hyrje të shkollës. Vërtetimet dhe dëftesat lëshohen edhe në gjuhën shqipe, edhe në turqisht.

A.B., profesor në Shkollën e mesme Sami Frashëri/Sami Frašeri u Prishtinë/Priština
Intervistë e FDH, më 2 maj 2007

Në fshatin Mamushë/Mamuša afër Prizrenit/Prizren jetojnë rreth 6.000 banorë, prej tyre 98% janë turq. Në Mamushë/Mamuša është Shkolla fillore “Haxhi Ymer Lutfi”/Hadži Imer Ljutfi dhe paralelja e ndarë e Gjimnazit “Gjon Buzuku”/Džon Buzuku, ndërtesa qendrore e të cilit është në Prizren/Prizren. Në të dy shkollat mësimi organizohet në gjuhën turke dhe shqipe. Shumica e nxënësve i ndjekin mësimet në gjuhën turke. Vetëm disa dhjetëra nxënës mësojnë në paralelet në gjuhën shqipe. Mësimin e mbajnë rreth 50 arsimtarë, shumica e tyre janë nga Prizreni/Prizren. I gjithë dokumentacioni në këto shkolla udhëhiqet edhe në gjuhën shqipe, edhe në gjuhën turke.

Punojmë sipas plan-programit të MASHT-it të Kosovës. Për nxënësit turq i tërë procesi mësimor është i organizuar në gjuhën turke dhe zhvillohet pa kurrfarë problemesh. Të gjitha lëndët mbahen në turqisht. Administrata në shkollë, po ashtu, mbahet në gjuhën turke dhe nxënësit tonë të gjitha dokumentet personale dhe zyrtare i marrin në gjuhën amtare. Të gjitha mbishkrimet publike, si në shkollë, ashtu edhe në fshat, janë të shkruara në gjuhën turke dhe shqipe.

F.K., profesor në Gjimnazin “Gjon Buzuku”/Džon Buzuku në Mamushë/Mamuša
Intervistë e FDH, më 4 maj 2007

Në Prizren/Prizren, krahas gjimnazit, nxënësit turq mund të arsimohen në gjuhën turke edhe në shkollën teknike, ekonomike dhe të mjekësisë. Nxënësit turq mund të regjistrohen në studime në Fakultetin e Mësuesisë në Prizren/Prizren dhe në Degën e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Universitetin e Prishtinës/Priština, ku mësimi zhvillohet në gjuhën turke. Turqia u jep bursa dhe ua mundëson një numri të turqve nga Kosova për të studiuar në universitetet e atjeshme. Fakulteti i Mësuesisë në Prizren/Prizren është paralele e shpërndarë e Universitetit të Prishtinës. Ndonëse është

mundësuar që studentët turq të studiojnë në turqisht, i tërë komunikimi me Universitetin e Prishtinës/Priština bëhet në gjuhën shqipe. Indekset, fletëparaqitjet për provime, vërtetimet dhe dokumentet e tjera, po ashtu, janë në shqip. Studentët turq nuk mund ta marrin dokumentacionin zyrtar në gjuhën turke. Duke qenë se studentët të cilët studiojnë në Fakultetin e Mësuesisë nuk kanë literaturë të botuar në Kosovë, e shfrytëzojnë literaturën në gjuhën turke të cilën e sigurojnë nga Turqia.

Në Katedrën e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës në Universitetin e Prishtinës/Priština të gjithë profesorëve që ligjërojnë gjuhën dhe letërsinë turke, të gjitha dokumentet zyrtare nga dekanati u dërgohen, po ashtu, vetëm në gjuhën shqipe. Po ashtu, shpallja për vendin e punës së profesorit në Degën e Gjuhës Turke dhe të Orientalistikës publikohet në gjuhën shqipe.

Nuk ka vendim të organit të universitetit që dokumentacioni të udhëhiqet edhe në gjuhën turke dhe boshnjake. Dokumentacioni, indekset, fletëparaqitjet për provime, vërtetimet, certifikatat për provimet e dhëna, formularët për procedurën e provimit përfundimtar dhe dokumentet e tjera janë vetëm në gjuhën shqipe. As me dispozitat e Fakultetit të Mësuesisë në Prizren nuk është parashikuar që dokumentacioni për studentë të lëshohet në gjuhën turke dhe boshnjake. Sipas dispozitave në fuqi, statusin e personit juridik e ka Universiteti i Prishtinës, e jo Fakulteti i Mësuesisë në Prizren. Praktikisht kjo do të thotë që studentët tanë nga radhët e bashkësisë turke dhe boshnjake, e që janë gjithsej 160 në studime të rregullta, zyrtarisht nuk mund t'i marrin dokumentet në gjuhën e tyre. Edhe përkundër faktit që në Komunën e Prizrenit është në përdorim zyrtar gjuha shqipe, serbe, boshnjake dhe turke, të gjithë studentët tanë të gjitha dokumentet zyrtarisht mund t'i marrin vetëm në gjuhën shqipe. Mirëpo, duke qenë se të punësuarit në administratë të fakulteteve flasin edhe gjuhën turke dhe boshnjake, me studentë komunikojnë pa kurrfarë problemesh në gjuhët e tyre. Me nismën tonë janë shtypur fletëparaqitjet për provime, formularët për orarin e provimeve dhe vërtetimet e ndryshme në gjuhën turke dhe boshnjake. Studentët merren vesh me ne apo me profesorët e tyre dhe njoftimet e tilla i shkruajnë në gjuhën e tyre.

M.B., shqiptar, sekretar i Fakultetit të Mësuesisë në Prizren/Prizren
Intervistë e FDH, më 30 prill 2007

I tërë dokumentacioni nga dekanati i fakultetit Filologjik dërgohet në gjuhën shqipe. Shembull më drastik është dokumenti "Lista e evidentimit" që e marrim në gjuhën shqipe. Në te profesorët shënojnë të dhënat themelore për mbajtjen e ligjëratave dhe numrin e studentëve të pranishëm. Nga dekanati, konkretisht Demë Ibërdemaj, kërkon që ky dokument të plotësohet në gjuhën shqipe, sepse ai nuk e kupton gjuhën turke. Po qe se nuk e plotësojmë atë listë. Nuk do të ketë as rrogë- na thotë ai, ndonëse një numër i caktuar i profesorëve ka ardhur nga Turqia dhe nuk e dinë shqipen. Duke qenë se tërë dokumentacionin e marrim në gjuhën shqipe, kurse kemi profesorë dhe studentë të cilët nuk e dinë shqipen, unë jo formalisht ua përkthej tërë këtë dokumentacion. Edhe pse plan-programi mësimor i studimeve dhe studimeve post diplomike është i shkruar në gjuhën turke, për zyrtarët e dekanatit duhet ta përkthejmë në gjuhën shqipe. Po ashtu, nga turqishtja në shqip e përkthejmë edhe orarin e provimeve. Në hyrje të fakultetit nuk ka tabelë në të cilën në turqisht do të shkruante se ekziston edhe katedra për gjuhën dhe letërsinë turke, por ne vetë, me donacion të KFOR-it turk, e kemi vendosur mbishkrimin

mbi dy dhoma të mësimit në të cilat i mbajmë ligjëratat. Më 17 prill 2007 Universiteti ka shpallur konkurs për pranimin e kuadrit të ri akademik në fakultetin Filologjik, e së këndejmi edhe për Katedrën e Gjuhës dhe të Letërsisë Turke. Konkursi është publikuar në <http://www.uni-pr.edu/> vetëm në gjuhën shqipe. Ndryshe, zyrtarët në fakultet, e jo vetëm në shërbimin e studentëve, nuk i respektojnë rregullat për shkrimin e emrave në gjuhën turke.

I.S., asistent në Katedrën për Gjuhë Turke dhe Orientalistikë në Fakultetin Filologjik në Prishtinë/Priştina

Intervistë e FDH, më 10 maj 2007.

6. Shqiptarët

Në Kosovë shqiptarët janë pakicë në komunat në veri të Kosovës, në Zveçan/Zvečan, Zubin Potok/Zubin Potok, Leposaviq/Leposavić dhe në pjesën veriore të Mitrovicës/Mitrovice, si dhe në Komunën e Shtërpcës/Štrpce, në jug të Kosovës. Në këto komuna popullatë shumicë janë serbët. Të gjitha aktivitetet për organizimin e shkollave multietnike kanë dështuar dhe në të gjitha këto komuna nxënësit shqiptarë i ndjekin mësimet sipas plan-programit të MASHT-it të Kosovës. Ata në këto komuna normalisht i ndjekin mësimet në gjuhën shqipe. Shqiptarët të gjitha dokumentet i marrin në gjuhën shqipe. Sa i përket Komunës së Shtërpcës/Štrpce, MASHT-i i Kosovës gjatë vitit 2006 i ka përpiluar dëftesat dhe librezat e nxënësve në gjuhën serbe dhe shqipe. Dokumentet u janë shpërndarë të gjitha shkollave, edhe atyre në kompetencë të Qeverisë së Kosovës, edhe të Qeverisë së Serbisë. Në institucionet në kompetencë të Qeverisë së Serbisë, këto dokumente të Qeverisë së Kosovës nuk shfrytëzohen, por vetëm ato që i përcakton Qeveria e Serbisë, kurse nxënësit shqiptarë i shfrytëzojnë këto dokumente dygjuhësore të Qeverisë së Serbisë.

Në territorin e Komunës së Shtërpcës/Štrpce janë 17 shkolla në të cilat mësimet në gjuhën serbe dhe shqipe i ndjekin 2.527 nxënës. Në gjuhën shqipe mësojnë rreth 800 nxënës, të tjerët janë serbë. Prej 190 punëtorëve të arsimit dhe personelit ndihmës të cilët punojnë në këto shkolla, 60 janë shqiptarë. Nxënësit shqiptarë nga fshati Biti e Ulët/Donja Bitinja dhe Biti e Epërme/Gornja Bitinja në Komunën e Shtërpcës/Štrpce mësimet i ndjekin në shkollën e porsandërtuar Anton Santori, e cila në vitin 2005 është ndërtua me mjetet e Buxhetit të Kosovës. Deri atëherë kanë mësuar në shtëpi private, sepse serbët nuk kanë lejuar që shqiptarët t'i shfrytëzojnë dhomat e mësimit në shkollën filllore "Staja Marković"/"Staja Marković" në Biti e Ulët/Donja Bitinja, ku para lufte filloristët shqiptarë dhe serbë kanë mësuar bashkë. Ndërtesën e Shkollës Filllore "Staja Marković"/"Staja Marković" e shfrytëzojnë vetëm nxënësit serbë.

Mësimi zhvillohet ndaras. Nxënësit serbë mësimi e ndjekin në shkollat serbe ekskluzivisht në gjuhën serbe dhe punojnë sipas plan-programit të Ministrisë së Arsimit të Republikës së Serbisë. Shqiptarët shkojnë në shkollat e tyre dhe punojnë sipas plan-programit të Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë të Kosovës. Në komunën tonë janë duke u ndërtuar mjaft objekte shkollore. Pikërisht sot, me mjetet të cilat i ka siguruar Agjencia Evropiane për rindërtim, kanë filluar punimet në ndërtimin e dy objekteve shkollore.

Njëri është në fshatin Brod, për nxënësit shqiptarë, kurse tjetri në fshatin Sevce për nxënësit serbë (...). Në territorin e Komunës së Shtërpcës nuk kemi arritur të themelojmë asnjë shkollë multietnike, në të cilën nxënësit serbë dhe shqiptarë do të mësonin së bashku. Pas përfundimit të luftës kemi tentuar që në fshatrat Bitinjë dhe Vicë të organizojmë shkolla të përziara, por pa sukses, serbët e kundërshtuan, për ç'arsye fëmijët shqiptarë nga ato fshatra është dashur ta vijojnë shkollën që ka qenë e vendosur në shtëpinë private të Gani Muharremit (...). MASHT-i i Kosovës vitin e kaluar i shtypi librezat dhe dëftesat e përbashkëta të nxënësve në gjuhën serbe dhe shqipe. Ato u janë shpërndarë drejtorëve të të gjitha shkollave, por në shkollat në të cilat mësojnë serbët – nuk i kanë shfrytëzuar ato dhe nuk i shfrytëzojnë as sot e kësaj dite. Në shkollat e tyre janë në përdorim librezat e nxënësve dhe dëftesat vetëm në gjuhën serbe nga Serbia, ndërsa në shkollat në gjuhën shqipe nxënësit i marrin këto dokumente në gjuhën shqipe dhe serbe.

S.I., zëvendës drejtor i Drejtorisë së Arsimit në Komunën e Shtërpcës/Štrpce
Intervistë e FDH, më 11 maj 2007

7. Rekomandime

- Qeveria e Kosovës duhet të ngrit mekanizmat në bazë të të cilëve do të krijohen kushtet për zbatim dhe respektim të plotë të Kornizës Kushtetuese për Vetëqeverisje të Përkohshme në Kosovë dhe të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve, më të cilët bashkësisht pakicë në Kosovë u garantohet e drejta për t'u arsimuar në gjuhën e tyre amtare.
- Qeveria e Kosovës duhet të mundësojë që puna e Komisionit Për Gjuhët, i cili në bazë të Ligjit për Përdorimin e Gjuhëve kontrollon aplikimin e këtij ligji në praktikë, të jetë e pavarur dhe transparente.
- MASHT-i i Kosovës duhet t'i sigurojë kushtet për funksionimin e arsimitit parashkollor në gjuhët e pakicave, në ç'mënyrë do të lehtësohet dhe përshejtohet kyçja e nxënësve nga komunitetet pakicë në sistemin arsimor të Kosovës dhe integrimin e tyre në shoqërinë kosovare.
- Në shkollat të cilat janë në kompetencë të MASHT-it të Kosovës dhe në të cilat arsimohen pjesëtarët e komuniteteve pakicë, të gjitha informacionet, përveç në gjuhën shqipe, duhet të jenë edhe në gjuhët e pakicave, sikurse edhe i tërë dokumentacioni tjetër interno (plane mujore dhe vjetore të punës etj.) që momentalisht janë vetëm në gjuhën shqipe. Po qe se në mbledhjet e këshillave të arsimtarëve, në shkollat në të cilat krahas nxënësve shqiptarë mësojnë edhe nxënësit nga radhët e komuniteteve pakicë, marrin pjesë edhe arsimtarët nga radhët e pakicave, për ta duhet të sigurohet përkthimi në gjuhën e tyre amtare. Të gjitha procesverbalet nga këshillat e arsimtarëve që tani janë vetëm në shqip, duhet të përkthehen edhe në gjuhët e atyre pakicave që marrin pjesë në punën e shkollës.
- MASHT-i i Kosovës duhet t'u mundësojë shkollave në të cilat mësimi zhvillohet në gjuhët e pakicave që komunikimi zyrtar ndërmjet MASHT-it të Kosovës, drejtorive komunale të arsimit dhe të shkollave në fjalë, të bëhet edhe në gjuhët e pakicave, e jo vetëm në gjuhën shqipe. Shembull pozitiv është Drejtoria për Arsimit të Komunës së Pejës/Peć.
- MASHT-i i Kosovës duhet t'i shkruaj plan-programet sipas të cilave do të zhvillohej mësimi në gjuhën serbe për nxënësit serbë dhe një pjesë të goranëve dhe të vazhdojë të insistojë në përfshirjen e arsimtarëve serbë dhe goranë në procesin e marrëveshjes për atë se në ç'mënyrë duhet të avancohen në të ardhmen plan-programet në gjuhën serbe. Në këtë mënyrë arrihet mundësia e përfshirjes së të gjithë atyre nxënësve të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën serbe në sistemin zyrtar të arsimit në Kosovë. Me përfshirjen e nxënësve serbë dhe goranë në sistemin zyrtar të arsimit në Kosovë krijohen kushtet për integrim të plotë të serbëve dhe të goranëve në shoqërinë e re kosovare.

- Duke marrë parasysh faktin që në asnjë shkollë në Kosovë mësimi nuk është organizuar në gjuhën romë, MASHT-i i Kosovës ka për detyrë që në afatin më të shkurtë të mundshëm nxënësve romë t'u sigurojë mundësinë për t'u arsimuar në gjuhën e tyre amtare, e që është në pajtim me Kornizën Kushtetuese dhe me Ligjin për Përdorimin e Gjuhëve. Po ashtu, në pajtim me këtë, duhet të hartojë plan-programin arsimor, tërë dokumentacionin e duhur (librezat e nxënësve, indekset, dëftesat, diplomat, ditarët etj.) dhe tekstet mësimore në gjuhën romë. Në këtë mënyrë mundësohet integrimi më i shpejtë i romëve në shoqërinë e ardhshme kosovare, si dhe ruajtja e identitetit të tyre etnik, që është rrezikuar veçmas për shkak se romët i vijnë mësimet ose në gjuhën shqipe, ose në atë serbe.
- MASHT-i i Kosovës në disa mjedise (Skorobishtë/Skorobište dhe Lubizhdë/Ljubižda), ku shumicën e popullatës e përbëjnë boshnjakët, duhet të bëjë të mundshme që arsimimi në gjuhën boshnjake të realizohet pa pengesë. Në këtë mënyrë mundësohet ruajtja e identitetit etnik të boshnjakëve, krijohen kushtet e barabarta për fitimin e arsimimit dhe të diplomave edhe për shqiptarët, edhe për pjesëtarët e bashkësive pakicë, si dhe për përfshirjen e boshnjakëve në sistemin arsimor të Kosovës dhe punësimin e tyre të ardhshëm.
- MASHT-i i Kosovës në afat sa më të shkurtër duhet t'i përkthejë tekstet e mbetura mësimore (tekstet për kl. III, IV, V dhe VIII) për nxënësit të cilët e ndjekin mësimin në gjuhën boshnjake dhe turke. Po ashtu, MASHT-i i Kosovës duhet t'i kushtojë që përkthimet e tilla të jenë shumë më të sakta, para së gjithash duke pasur parasysh tekstet mësimore për lëndët që, ndër të tjera, kanë për qëllim ruajtjen e identitetit të komuniteteve pakicë, siç është historia, gjuha amtare arti figurativ dhe muzikor.
- MASHT-i i Kosovës ka për detyrë t'i sigurojë tekstet për nxënësit e shkollës së mesme të komuniteteve pakicë, të cilët i ndjekin mësimet sipas plan-programit të Qeverisë së Kosovës. Deri më tani nuk është botuar asnjë tekst i tillë mësimor.
- Sipas statutit të Universitetit të Prishtinës/Priştine, gjuhë zyrtare për studim janë gjuha shqipe dhe anglishte. FDH – Kosovë konsideron që edhe gjuhët e pakicave duhet të jenë gjuhë zyrtare të studimit, sepse vetëm në këtë mënyrë pengohet diskriminimi etnik dhe sigurohet mundësia e barabartë për të gjithë qytetarët e Kosovës, komuniteteve pakicë dhe shqiptarëve, për fitimin e arsimit dhe të diplomave të shkollimit superior dhe për punësim.
- Universiteti i Prishtinës/Priştine duhet të fillojë botimin e dokumentacionit zyrtar (indekset, diplomat, procesverbalet e provimeve, fletëparaqitjet e provimeve, vërtetimet dhe dokumentet e tjera) edhe në gjuhët e pakicave, që të komunikojë me degët e fakultetit në të cilat në këtë moment u është mundësuar pakicave të arsimohen në gjuhën e tyre amtare, në gjuhën e pakicave, e jo vetëm në gjuhën shqipe dhe t'i përcaktojë tekstet dhe bibliografitë zyrtare të cilat do t'i shfrytëzojnë studentët e komuniteteve pakicë gjatë arsimimit të tyre.

- Ueb-faqet e MASHT-it të Kosovës, të Universitetit të Prishtinës/Priştine dhe të institucioneve të tjera arsimore, kontratat e punës, konkurset për regjistrim në shkollën fillore, të mesme dhe në fakultete, si dhe shpalljet për punë, para së gjithash për ato pozita që kanë të bëjnë me punësimin e pjesëtarëve të komuniteteve pakicë, duhet të jenë shumë gjuhësore.

Praksa implementacije Zakona o upotrebi jezika u procesu obrazovanja na Kosovu

Uvodne napomene

U periodu od februara do maja 2007. godine članovi istraživačkog tima FHP – Kosovo su pratili da li se u praksi primenjuju odredbe člana 4.4. Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu⁸ i odredbe Zakona o upotrebi jezika⁹ kojima se garantuje pravo manjinskim zajednicama na Kosovu da se obrazuju na svom maternjem jeziku. Na osnovu intervjua koje su vodili sa pripadnicima etničkih zajednica, sa nastavnicima koji predaju na jezicima manjina i sa predstavnicima lokalnih i centralnih institucija Kosova, kao i na osnovu analize Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu, Zakona o upotrebi jezika, Zakona o predškolskom obrazovanju¹⁰ i Zakona o osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju¹¹, FHP – Kosovo želi da na dokumentovan način prikaže da li se na Kosovu poštuje propisano pravo manjina da se obrazuju na svom jeziku, da ukaže na probleme koji onemogućavaju da se to pravo u potpunosti poštuje i da pruži preporuke kosovskim institucijama i UNMIK-u kako bi se položaj manjina po pitanju obrazovanja na njihovom maternjem jeziku popravio i na taj način se omogućilo njihovo potpuno integrisanje u kosovsko društvo.

Rezime

Ustavni okvir za privremenu samoupravu na Kosovu, tačkom 4.4, i Zakon o upotrebi jezika, članovima 19, 20, 21, 22, 23 i 24, garantuju pravo manjina na Kosovu da se obrazuju na svom maternjem jeziku, počevši od predškolskih ustanova, preko osnovnih i srednjih škola, do univerziteta.

FHP – Kosovo ocenjuje da se Zakon o upotrebi jezika na Kosovu generalno poštuje u odnosu na Turke, Bošnjake, Aškalije, Egipćane i deo Goranaca koji nastavu pohađaju na bošnjačkom jeziku. Đaci iz ovih etničkih zajednica nastavu slušaju prema planu i programu kosovskog Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnologiju (MONT Kosova). Planovi i programi koje propisuje ovo ministarstvo su, osim na albanskom, napisani na

---

⁸ Ustavni okvir za privremenu samoupravu Kosova

www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf

⁹ http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_57_ALSL02_L4_1.pdf Parlament Kosova je 27. jula 2006. godine usvojio Zakon o upotrebi jezika. Zakon je stupio na snagu u oktobru 2006. godine.

¹⁰ http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_11_ALSL02_L5_2.pdf

¹¹ http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2002regs/RSC2002_19.pdf

bošnjačkom i na turskom jeziku. MONT Kosova je plan i program za nastavu na bošnjačkom i turskom jeziku prilagodio u odnosu na predmete maternji jezik, istorija, likovna kultura i muzička kultura zbog potrebe očuvanja etničkog identiteta manjinskih zajednica koje slušaju nastavu na ovim jezicima. Aškalijama i Egipćanima je maternji jezik albanski, tako da oni pohađaju nastavu na albanskom jeziku. Srbi i deo Goranaca koji nastavu prate na srpskom jeziku obrazuju se po planu i programu Vlade Srbije na srpskom jeziku. FHP – Kosovo ističe da Vlada Kosova još uvek nije donela plan i program obrazovanja na srpskom jeziku. Sa druge strane, Srbi odbijaju da se uključe u proces dogovaranja sa MONT-om Kosova oko toga kako treba da izgleda plan i program na srpskom jeziku koji bi izdalo ovo ministarstvo, iako ih je Vlada Kosova zvanično i javno pozivala. Nastava na romskom jeziku nije organizovana niti u školama u nadležnosti MONT-a Kosova, niti u školama u nadležnosti Ministarstva prosvete Vlade Srbije: deo Roma koji živi u mestima gde su Albanci u većini nastavu pohađa na albanskom, a Romi koji žive u srpskim enklavama nastavu pohađaju na srpskom jeziku. Manji deo Roma nastavu sluša na bošnjačkom jeziku.

Za osnovne i srednje škole koje su u nadležnosti Vlade Kosova, MONT Kosova izdaje diplome, svedočanstva, đачke knjižice i dnevnikе na bošnjačkom, turskom i albanskom jeziku. Međutim, mesečni i godišnji planovi rada u ovim školama, kao i sva obaveštenja na oglasnim tablama, na albanskom su jeziku. Sednice nastavnčkih veća se održavaju na albanskom. Zapisnici sa sednica su takođe na albanskom. Kolege Albanci kolegama Bošnjacima i Turcima prevode tok sednica, kao i zapisnike na turski i bošnjački. Sva komunikacija između ovih škola, opštinskih direktorijata za obrazovanje i MONT-a Kosova vodi se na albanskom jeziku. Izuzetak od ovog pravila je Direktorijat za obrazovanje opštine Peć/Peja, koji sa školama gde se nastava odvija na bošnjačkom jeziku komunicira na tom jeziku.

Najveći problem u obrazovanju pripadnika manjinskih zajednica u školama u nadležnosti MONT-a Kosova jeste nedostatak udžbenika. Do sada je Vlada Kosova izdala udžbenike za učenike Bošnjake i Turke za I, II, VI, VII i IX razred. U sledećem periodu će biti odštampani udžbenici za III, IV i VIII razred. Udžbenici za V razred još uvek nisu napisani jer je u toku reforma: prvo će biti urađeni udžbenici na albanskom jeziku, a nakon toga na turskom i na bošnjačkom. Nastavnici koji predaju na bošnjačkom i na turskom jeziku ovaj problem rešavaju tako što diktiraju iz udžbenika na albanskom, ukoliko taj jezik znaju, ili iz udžbenika iz Bosne i Hercegovine i Turske, koje je odobrio MONT Kosova. Nastavnici Bošnjaci i Turci ukazuju da knjige koje Vlada Kosova izdaje na bošnjačkom i na turskom imaju puno grešaka. Takođe, štamparije odbijaju da štampaju udžbenike na bošnjačkom i turskom zbog ekonomske neisplativosti, jer su tiraži tih udžbenika mali. Do sada MONT Kosova nije izdao nijedan udžbenik na bošnjačkom i turskom za učenike srednjih škola. Zbog toga nastavnici u srednjim školama koriste udžbenike na albanskom i iz njih diktiraju učenicima, ili koriste udžbenike iz Turske i Bosne i Hercegovine, koje je odobrila Vlada Kosova.

Bošnjaci, Turci i deo Goranaca koji su pohađali nastavu u osnovnim i srednjim školama na bošnjačkom mogu da upišu: Učiteljski fakultet u Prizrenu/Prizren, koji je istureno odeljenje Univerziteta u Prištini/Prištinë i gde se nastava odvija na bošnjačkom i

turskom, Fakultet primenjenih nauka biznisa u Peći/Peja, gde se nastava odvija samo na bošnjačkom, i Odeljenje za turski jezik i orijentalistiku na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini/Prishtinë, gde se nastava odvija samo na turskom jeziku. Planove i programe na ovim fakultetima izdaje MONT Kosova i oni su na bosankom i turskom. MONT Kosova još uvek nije izdao niti jedan udžbenik na bošnjačkom i turskom za studente ovih fakulteta. Na osnovu odobrenja Vlade Kosova, pomenuti fakulteti koriste udžbenike iz Turske i Bosne i Hercegovine. Što se tiče dokumentacije, indeksi, zapisnici o polaganju ispita i fakultetske diplome isključivo su na albanskom jeziku i one se na albanskom izdaju i Bošnjacima, Turcima i delu Goranaca koji studiraju na bošnjačkom jeziku. Na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren i na Odeljenju za turski jezik i orijentalistiku na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini/Prishtinë sve informacije su takođe samo na albanskom jeziku. Komunikacija između fakulteta i MONT-a Kosova obavlja se na albanskom jeziku.

Na Univerzitetu u Prištini/Prishtinë zvanični jezici su engleski i albanski. MONT Kosova je obezbedio da svake godine 30 studenata Turaka može da upiše neku od grupa na fakultetu gde bi predavanja bila na albanskom. Ti kandidati moraju prethodno da završe kurs albanskog jezika u trajanju od tri meseca.

Na svim fakultetima koji su u nadležnosti Univerziteta u Prištini, službeni jezik je albanski. Na tom jeziku se održavaju predavanja i polaganje ispita. Takođe, u administraciji službeni jezik je albanski. Statut univerziteta, kao i naš zvanični web sajt, na dva su jezika, na albanskom i engleskom (...). Na fakultetima pripadnici manjinskih zajednica mogu da upišu fakultet pod istim uslovima kao i Albanci. Nastava je na albanskom jeziku, kao i polaganja ispita. Zavisno od profesora, oni mogu da polažu ispite na maternjem jeziku, ukoliko profesor poznaje taj jezik. Pravni akt koji bi regulisao ovu praksu ne postoji, već sve zavisi od volje profesora. Sve studente tretiramo podjednako, bez obzira na etničku pripadnost.

E.K., pomoćnik sekretara Rektorata Univerziteta u Prištini/Prishtinë
FHP intervju, 24. april 2007.

U skladu sa Zakonom o upotrebi jezika, Vlada Kosova je bila u obavezi da formira Komisiju za jezike¹² koja bi trebalo da proverava da li se ovaj zakon primenjuje u praksi. Odlukom Vlade Kosova komisija je trebalo da počne sa radom 21. marta 2007. godine. U periodu kada su istraživači FHP – Kosovo obavljali intervju sa pripadnicima manjinskih zajednica, sa nastavnicima koji predaju na jezicima manjina i sa predstavnicima lokalnih i centralnih institucija Kosova (od februara do maja 2007. godine), Komisija za jezike nije počela sa radom. Pojedini članovi te komisije nisu ni bili upoznati da su angažovani u njenom radu.¹³

---

¹² Član 32.1. U cilju očuvanja, promocije ili zaštite službenih jezika i njihov ravnopravan status na Kosovu, kao i obezbeđivanje zaštite jezika nacionalnih zajednica čiji maternji jezik nije službeni jezik, Vlada Kosova će ustanoviti Komisiju za jezike radi nadgledanja izvršenja ovog Zakona.

¹³ Komisija za jezike je zvanično počela sa radom 18. maja 2007. godine, kada je održan njen prvi sastanak. Za predsednika je izabran Isljam Caka/Islam Caka, iz pravne kancelarije Vlade Kosova, a za potpredsednika Dragana Živković, iz Ministarstva za zajednice i povratak Vlade Kosova.

Niko me nije obavestio da sam izabran za člana Komisije za jezike koja treba da se formira na osnovu Zakona o upotrebi jezika. Od vas sam dobio ovu informaciju. Inače, druga osoba koja se zove kao ja, pod ovim imenom i prezimenom, ne radi u ovoj instituciji.

F.B., prevodilac u skupštini Kosova
FHP intervju, 26. april 2007.

Obavestili su me pre dva meseca da su me iz ministarstva u kojem radim predložili za člana Komisije za jezike, ali ne znam da sam i izabrana za člana te komisije. Niko me do sada nije obavestio da je premijer doneo odluku o formiranju ove komisije i da sam ja njen član.

D.Ž., direktor Odeljenja za povratak u Ministarstvu za povratak i zajednice Kosova
FHP intervju, 26. april 2007.

Đaci koji pohađaju škole i fakultete koje su u nadležnosti Vlade Srbije koriste udžbenike iz Srbije. Sva dokumentacija u ovim školama, đачke knjižice, svedočanstva, indeksi, diplome i drugo, na su srpskom jeziku i dolaze iz Srbije. Na Univerzitetu u Prištini/Prishtinë nema studenata Srba, kao ni Albanaca na univerzitetima koji su u nadležnosti Vlade Srbije.

1. Srbi

Đaci Srbi na Kosovu idu u škole i na fakultete koje su u nadležnosti Vlade Srbije. U tim institucijama đaci prate nastavu po planu i programu Ministarstva prosvete Vlade Srbije. MONT Kosova još uvek nije napisao planove i programe na srpskom jeziku, niti je organizovao nastavu za Srbe, što je jedan od razloga zašto Srbi još uvek nisu integrisani u obrazovni sistem Kosova. Sa druge strane, Srbi odbijaju da se uključe u proces dogovaranja sa MONT-om Kosova kako treba da izgleda plan i program na srpskom jeziku, a koji bi izdalo ovo ministarstvo, iako ih je Vlada Kosova zvanično i javno pozivala. Nakon zahteva Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, prosvetni radnici koji rade u srpskim školama od marta 2006. godine prestali su da uzimaju plate iz kosovskog budžeta, tako da primaju samo one iz budžeta Vlade Srbije. Ova sredstva iz kosovskog budžeta sada se uplaćuju na poseban račun koji je, prema zvaničnicima Kosova, dostupan Srbima kada se budu odlučili da ta sredstva koriste¹⁴. Uprkos nalogu Vlade Srbije, srpske škole koriste deo sredstva iz budžeta Vlade Kosova za održavanje školskih objekata, za grejanje, kupovinu inventara, potrošnog materijala, za plaćanje električne energije i slično.

Sva dokumentacija u srpskim obrazovnim institucijama, tj. dačke knjižice, svedočanstva, indeksi i diplome, dolazi iz Srbije.

Učenici Srbi nastavu pohađaju u školskim zgradama koje su odvojene od Albanaca. U srpskim školama i fakultetima ne obrazuju se Albanci. S obzirom na činjenicu da Srbi generalno nemaju normalne uslove da se na Kosovu obrazuju i da idu u školu, sve je manje učenika Srba i u srpskim enklavama.

Vlada Srbije je dodatno otežala položaj Srba po pitanju obrazovanja, tražeći da se svi Srbi odreknu plata koje primaju iz kosovskog budžeta ukoliko već primaju platu iz Beograda. Time je uništen jedini mehanizam putem kojeg je Vlada Kosova pokušala da integriše Srbe u kosovsko društvo, što znači da Vlada Srbije upravo ohrabruje Srbe da se udaljavaju od kosovskih institucija, čime se sprečava i njihova minimalna integracija.

Učenici Srbi u opštini Lipljan pohađaju srpske škole isključivo na maternjem, srpskom jeziku (...). Sve srpske škole rade prema programima Ministarstva prosvete Vlade Republike Srbije, po kojima nije predviđeno da se uvede i uči albanski. Nastavnici i pomoćno osoblje plate primaju iz Srbije. Posle pisma prepuruke kog je poslao Koordinacioni centar za Kosovo i Metohiju, niko od nastavnog i pomoćnog osoblja koji rade u srpskim školama ne prima i platu iz kosovskog budžeta, a koje su u prošlosti primali. Oni su ugasili svoje račune i prekinuli sve vrste saradnje sa opštinskim i kosovskim institucijama. Sa njima nemamo nikavu komunikaciju. Rečeno nam je da od njih ne tražimo ništa, ali ako nam daju, da ne odbijamo. Obećali su nam da će nas

---

¹⁴ Intervju premijera vlade Kosova Agima Čekua/Agim Çeku francuskom listu *Courrier International*, koji je prenela *Koha Ditorë* 12. novembra 2006.

snabdevati ogrevom, nastavnim pomagalicama i da će nam platiti struju. Do sada nisu realizovali ta obećanja.

M.P., direktor osnovne škole „Braca Aksić” u selu Staro Gracko/Gracko e Vjetër
FHP intervju, 13. maj 2007.

Iz konsolidovanog budžeta Kosova, za obrazovanje u opštini Štrpce za ovu školsku godinu obezbeđena su sredstva u iznosu od 568.153 eura. Iz tog iznosa 34 % za Albance i 66% za Srbe. Na osnovu preporuke Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, prosvetni radnici koji rade u srpskim školama od marta 2006. godine prestali su da primaju plate iz kosovskog budžeta. Oni svoje plate dobijaju samo iz Srbije, tako da se sredstva koja su obezbeđena za njih sada uplaćuju na poseban račun. Ta sredstva stoje i njih niko od Srba ne podiže. Međutim, srpske škole ipak koriste deo tih sredstava, uglavnom za održavanje školskih objekata, za grejanje, kupovinu inventara, potrošnog materijala, za plaćenje utrošene električne energije i slično.

S.Y., zamenik direktora Direktorijata za obrazovanje u opštini Štrpce/Shtërpçë
FHP intervju, 11. maj 2007.

Saradnja sa UNMIK-ovim institucijama postojala je sve do trenutka kada su oni prebacili svoje nadležnosti na kosovske institucije, odnosno na MONT. Sve do tada od UNMIK-a smo dobijali finansijska sredstva za školu, kao i plate za prosvetne radnike. Saradnju sa MONT-om smo prekinuli iz straha da nam ne nametnu svoje nastavne planove i programe, koji su neprihvatljivi u Srbiji. Postavljalo se pitanje da li će srednje škole i fakulteti priznati kosovski plan i program. Drugi problem je bio naš strah da nam ne nametnu kadrovska rešenja, što se i obistinilo, jer su dobijanjem nadležnosti od UNMIK-a raspisali konkurs za mesto direktora naše škole, a mi smo već imali izabranog direktora mnogo godina ranije. Predstavnici MONT-a su u par navrata pokušavali da stupe u kontakt sa nama, ali smo im mi jasno rekli da svaki vid saradnje ide preko našeg Ministarstva prosvete u Srbiji. Zbog prekida saradnje MONT ne plaća naše režije, niti dobijamo od njih ikakvu finansijsku pomoć, koju nismo ni tražili.

V.Ž., sekretar u srednjoj medicinskoj školi u Gračanici/Gračanicë
FHP intervju, 11. maj 2007.

2. Romi, Aškalije i Egipćani (RAE)

Maternji jezik Aškalija i Egipćana je albanski jezik i zato deca Aškalija i Egipćana pohađaju nastavu na albanskom jeziku. Što se tiče Roma, na Kosovu nema obrazovnih institucija u kojima bi oni mogli da se obrazuju na svom jeziku. Takođe, ni u školama u nadležnosti Vlade Srbije nastava za Rome nije organizovana na romskom jeziku. Ukoliko Romi žive u većinskim albanskim sredinama, onda se obrazuju na albanskom, a ukoliko žive u većinskim srpskim sredinama, onda se obrazuju na srpskom jeziku. Ponegde Romi pohađaju nastavu na bošnjačkom jeziku.

U naselju Kolonija u Đakovici/Gjakovë funkcioniše centar za rehabilitaciju stanovništva, „Bethany Christian services”. Delatnost centra usmerena je na obrazovanje i vaspitanje pripadnika zajednica RAE, od predškolskog uzrasta. Jedan broj dece RAE iz

Đakovice/Gjakovë, koja su posle rata izbegla ili su zbog straha od Albanaca prekinula redovno školovanje, odlazi u ovaj centar koji za njih organizuje intenzivnu nastavu na albanskom jeziku, kako bi nadoknadila izgubljeno gradivo i uključila se u redovnu nastavu.

Deca iz romske zajednice pohađaju nastavu na albanskom jeziku, a manji broj njih pohađa na bošnjačkom. Da bismo odgovorili na probleme koji prate zajednicu RAE, organizovali smo „ubrzanu nastavu”, po kojoj za jednu školsku godinu đaci mogu da završe dva razreda. Ova nastava se odvija u osnovnoj školi „Vaso Paškodrani” i trenutno je upisano 80 učenika od I do IX razreda. Naglasio bih da su učenici koji pohađaju ovaj oblik nastave pokazali najbolje rezultate na završnim testovima.

F.B., službenik u Direktorijatu za obrazovanje u opštini Peć/Peja
FHP intervju, 7. maj 2007.

3. Goranci

U Gori/Gora oko 1500 učenika Goranaca pohađa nastavu u 17 osnovnih škola i oko 150 učenika u gimnaziji „Ruždi Beriša/Ruzhdi Berisha” koja se nalazi u Dragašu/Dragash, na bošnjačkom i na srpskom jeziku. Odeljenje gimnazije „Ruždi Beriša/Ruzhdi Berisha” se nalazi u selu Mlike/Mlikë, i tu se nastava odvija na srpskom. Ovi učenici Goranci nemaju normalne uslove za obrazovanje jer se škola nalazi u privatnoj kući u selu, i nastavu slušaju samo tri do četiri puta nedeljno. Goranci, osnovci koji uče na bošnjačkom i oni koji uče na srpskom jeziku, pohađaju nastavu u istim školama. Ovim učenicima predaje oko 160 nastavnika. Prema podacima opštinskog Direktorijata za obrazovanje u Dragašu/Dragash, u Gori/Gora više od polovine ukupnog broja učenika Goranaca nastavu pohađa po planovima i programima Ministarstva prosvete Vlade Srbije, na srpskom jeziku. Oni tokom svog školovanja koriste iste udžbenike kao i đaci Srbi. Goranci koji uče na bošnjačkom jeziku pohađaju nastavu po planu i programu MONT-a Kosova. Ovim učenicima Gorancima albanski jezik je obavezan kao predmet. Inače, odluku da li će đaci Goranci da pohađaju nastavu na bošnjačkom ili na srpskom jeziku donose njihovi roditelji.

Nastavnici koji predaju po planu i programu Vlade Srbije primaju plate iz Srbije i one su mnogo veće nego plate nastavnika koji primaju plate iz kosovskog budžeta. Smatra se da se većina učenika i roditelja Goranaca opredeljuju za nastavu po srpskom planu i programu, zbog nastavka školovanja na fakultetima u Srbiji, zbog zaposlenja i zato što je njihov maternji jezik, „našinski”, blizak srpskom, a da albanski slabo ili uopšte ne govore i ne razumeju.

Đačke knjižice, svedočanstva, uverenja i druga dokumenta đacima Gorancima, koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku, izdaju se na srpskom jeziku. To su dokumenta koja dolaze iz Srbije. Što se tiče Goranaca koji pohađaju nastavu na bošnjačkom jeziku, dokumentaciju dobijaju na bošnjačkom. To je dokumentacija Vlade Kosova. Konkursi za prijem učenika objavljuju se na bošnjačkom i srpskom. Testovi za prijemne ispite su na

srpskom i na bošnjačkom: testove na srpskom propisuje Vlada Srbije, a na bošnjačkom Vlada Kosova.

Goranci na Kosovu nemaju puno izbora za nastavak daljeg školovanja na bošnjačkom jeziku. Njihove mogućnosti da se školuju na albanskom su ravne nuli, jer većina ne zna albanski. Oni međusobno i u kući komuniciraju na goranskom jeziku. U prošlosti, obrazovanje za Gorance u opštini Dragaš bilo je organizovano samo na srpskom jeziku. Sadašnji nastavni planovi i programi na bošnjačkom jeziku na Kosovu nisu kompatibilni sa planovima i programima iz Srbije (...). Mnogi Goranci imaju rodbinu na teritoriji Srbije i povoljnije mogućnosti da se dalje školuju tamo, jer im je srpski bliži, ne plaćaju školarinu, internat i slično.

S.Lj., nastavnik u školi „Nazim Berati”/Nazim Berati u Dragašu/Drageash
FHP intervju, 6. maj 2007.

U zadnje vreme primećujemo da nas nastavnici koji rade po planovima i programima iz Srbije bojkotuju. Oni ne sarađuju sa opštinskim direktorijatom za obrazovanje, ne učestvuju u našim aktivnostima, sportskim takmičenjima i drugim manifestacijama. Nastavnici muzike ne pripremaju muzičke programe za razne svečanosti. Oni iz likovne umetnosti ne organizuju izložbe crteža i slično.

B.H., koordinator za nastavu na bošnjačkom jeziku u Direktorijatu za obrazovanje opštine Dragaš/Drageash

FHP intervju, 5. maj 2007.

4. Bošnjaci

Bošnjaci su pre oružanog sukoba na Kosovu pohađali nastavu u osnovnim, srednjim školama i fakultetima na srpskom jeziku. Posle dolaska međunarodnih snaga na Kosovo, jula i avgusta 1999. godine, roditelji učenika Bošnjaka su napisali peticiju tadašnjem nadležnom organu za obrazovanje da se njihova deca ubuduće školuju na bošnjačkom jeziku. Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju Kosova oktobra 1999. godine donelo je odluku kojom je Bošnjacima omogućeno da pohađaju nastavu na bošnjačkom jeziku, u osnovnim i srednjim školama. Nakon toga je u Peći/Peja oktobra 2002. godine otvoren Fakultet primenjenih nauka biznisa, a u Prizrenu/Prizren Učiteljski fakultet, kao odeljenje Univerziteta u Prištini/Prishtinë, 2003. godine, gde studenti studiraju i na bošnjačkom i na turskom jeziku. Na čitavoj teritoriji Kosova učenici Bošnjaci uglavnom bez većih problema prate nastavu na bošnjačkom jeziku. Najveći broj učenika Bošnjaka pohađa nastavu u školama u opštinama Priština/Prishtinë, Mitrovica/Mitrovicë, Peć/Peja, Prizren/Prizren i Dragaš/Drageash.

MONT Kosova na bošnjačkom jeziku izdaje planove i programe, svedočanstva, diplome, dnevnik i drugu dokumentaciju. Međutim, sastanci nastavničkih veća se održavaju na albanskom jeziku. Zapisnici sa sastanaka i sva obaveštenja na oglasnim tablama u školama su na albanskom. Kolege Albanci tokom ovih sastanaka prevode tok rasprave učiteljima Bošnjacima. Komunikacija sa MONT-om Kosova i opštinskim direktorijatima za obrazovanje odvija se na albanskom jeziku. Izuzetak od ovog pravila je opštinski

Direktorij za obrazovanje u Peći/Peja, koji sa školama gde se nastava održava na bošnjačkom, komunicira na tom jeziku. U Peći/Peja, Dragašu/Dragash i Prizrenu/Prizren ugovori o radu su na bošnjačkom, ali to nije slučaj u Mitrovici/Mitrovicë i Prištini/Prishtinë.

Prvenstveni problem za Bošnjake jeste nedostatak udžbenika i činjenica da su udžbenici loše prevedeni. Za izdavanje i prevod udžbenika nadležan je MONT. Primeri loše prevedenih udžbenika su udžbenici za fiziku i geografiju za VI i VII razred osnovne škole. Takođe, Bošnjaci se susreću i sa problemom da, iako imaju preveden udžbenik na bošnjačkom, štamparije nemaju interes da štampaju mali tiraž knjiga, tako da nema ni dovoljno primeraka udžbenika na bošnjačkom jeziku. Učitelji Bošnjaci ovaj problem rešavaju tako što diktiraju đacima iz albanskim udžbenika, ukoliko taj jezik znaju, ili iz udžbenika iz Turske i Bosne i Hercegovine, a koje je odobrio MONT Kosova. Do sada MONT Kosova nije izdao nijedan udžbenik na bošnjačkom i turskom za učenike srednjih škola. Iz tog razloga nastavnici u srednjim školama koriste udžbenike na albanskom i iz njih diktiraju učenicima, ili koriste udžbenike iz Turske i Bosne i Hercegovine, koje je odobrila Vlada Kosova.

Dokumentacija je na bošnjačkom jeziku, a pod tom dokumentacijom podrazumevaju se školski kalendar, dinamika rada, završni testovi, dnevници, svedočanstva, đачke knjižice, formulari za upis i ispis. Do sada nismo dobili nikakvu primedbu da su indeksi samo na albanskom jeziku na Fakultetu primenjenih nauka biznisa i Učiteljskom fakultetu, na kojima se nastava odvija na bošnjačkom jeziku. Najveći problem koji nas prati dugi niz godina jesu udžbenici. Do sada smo prilagodili i preveli na bošnjački i turski jezik udžbenike za I, II, VI, VII i IX razred. Očekujemo da do septembra budu odštampani i udžbenici za III, IV i VIII razred.

E.K., šef sektora za zajednice i ravnopravnost polova u MONT-u Kosova
FHP intervju, 4. maj 2007.

Sva obaveštenja koja dobijamo od uprave škole na albanskom su jeziku. Mislim na obaveštenja na oglasnoj tabli, kao i obaveštenja koja se čitaju od razreda do razreda. Pošalju nekog učenika koji nam obaveštenje pročita na albanskom jeziku. Mi ništa ne razumemo tako da isto kao da i nije pročitano. Evo konkretnog primera, mi još ne znamo da li ćemo raditi za prvomajske praznike. Ne znamo koliko dana je odmor. Deci ne možemo ništa da kažemo. Ponekad nas obiđe direktorka škole, ali sa decom razgovara na albanskom. Isto kao da i nije bila, jer je ništa ne razumemo. Za razliku od nje, kolege koji predaju na albanskom jeziku su korektni i nije ih sramota da sa nama komuniciraju na bošnjačkom.

R.R., nastavnik u multietničkoj osnovnoj školi „Naim Frašeri/Naim Frashëri” u Prištini/Prishtinë
FHP intervju, 27. april 2007.

Predškolska ustanova u kojoj se nastava odvija na bošnjačkom jeziku postoji samo u Vitimirici/Vitimiricë i ona radi od 2003. godine. U okviru vrtića „Golubovi mira/Pëllumba të paqës” u Peći/Peja započeto je sa programom „Mozaik”. Program je na bošnjačkom jeziku i trenutno ima samo 10 polaznika. Inače, ovo je jedina institucija ovog tipa na Kosovu u kojoj se program edukacije obavlja na bošnjačkom. U drugim mestima

na Kosovu deca iz manjinskih zajednica idu u vrtiće u kojima se edukacija obavlja samo na albanskom jeziku.

U selima Skorobište/Skorobishtë, Ljubižda/Lubizhdë i Mušnikovo/Mushnikovë kod Prizrena/Prizren i Donje Retimlje/Reti kod Orahovca/Rahovec, FHP – Kosovo je zabeležio ozbiljna kršenja Zakona o upotrebi jezika. U ovim selima dominantno stanovništvo čine Bošnjaci, ali đaci Bošnjaci gotovo u potpunosti pohađaju nastavu na albanskom jeziku. Na primer, u Skorobištu/Skorobishtë oko 250 đaka Bošnjaka pohađaju nastavu u osnovnoj školi „Nefit Jusufi/Nefit Jusufi” i nemaju mogućnost da se školuju na bošnjačkom jeziku. Početkom svake školske godine objavljuje se konkurs za prijem učenika koji će pohađati nastavu samo na albanskom, ali ne i na bošnjačkom jeziku. Tabla na ulazu u školu napisana je samo na albanskom. Celokupna dokumentacija u školi (dnevnic, dačke knjižice, potvrde i sl.) na albanskom su jeziku. Obaveštenja za roditeljske sastanke objavljuju se na albanskom i roditeljski sastanci se održavaju na albanskom jeziku. Roditelji koji idu na te sastanke ne razumeju šta im nastavnici govore, pošto ne znaju albanski jezik.

Ima puno roditelja koji su zainteresovani da njihova deca uče na bošnjačkom jeziku (...). Naš maternji jezik je neka vrsta mešavine između srpskog i makedonskog i taj jezik nazivamo „našinski”. Niko u selu ne govori, niti je ikada govorio albanski. Doduše, mnogi mogu da se služe albanskim jezikom, ali u svojim kućama u komunikaciji sa ukućanima niko ne koristi albanski (...). Mnogi učenici koji ovde završe osnovnu školu ne mogu da nastave dalje školovanje. Ovo selo ima najveći broj mladića koji nakon završetka osnovne škole ne nastavljaju školovanje i ne mogu da nađu posao. Problem je što nisu savladali albanski jezik kako bi mogli da nastave dalje školovanje, a sa druge strane ne mogu ni na bošnjačkom da se školuju, jer nemaju osnovu, pošto nisu učili na tom jeziku.

R.B., Bošnjak iz sela Skorobište/Skorobishtë

FHP intervju, 3. maj 2007.

U selu Ljubižda/Lubizhdë, od 540 učenika Bošnjaka, samo 48 pohađa nastavu na bošnjačkom u seoskoj osnovnoj školi „Ekrem Redža/Ekrem Rexha” (bivša škola „7. mart”). Pravo Bošnjaka da se obrazuju na svom jeziku onemogućavaju i zaposleni u školama. Direktor ove osnovne škole nije obavestio Bošnjake da njihova deca mogu da upisuju, pored nastave na albanskom, i nastavu na bošnjačkom jeziku.

Većini učenika koji nastavu pohađaju na albanskom jeziku, maternji jezik nije albanski. Oni međusobno i u svojim kućama sa roditeljima komuniciraju na jeziku koji je neka mešavina između srpskog i makedonskog. Mi taj jezik zovemo „našinski” i njemu su najbliži bošnjački i srpski. Sa tim učenicima rade nastavnici koji dolaze iz susednog albanskog sela Koriša i iz Prizrena. Samo 2-3 nastavnika su Bošnjaci, odavde iz sela Ljubižda. Mnogi učenici koji završe osnovno obrazovanje u Ljubiždi ne nastavljaju dalje školovanje, jer znanje koju stiču nije na potrebnom nivou zbog nedovoljnog razumevanja i poznavanja albanskog jezika. Ima puno roditelja koji bi decu upisali na bošnjačkom jeziku, međutim zbog 3-4 meštana koji vode politiku u selu, na čelu sa direktorom Isljamom Džaferijem, kažu da je nemoguće uključivati veći broj bošnjačke dece da uče na bošnjačkom jeziku.

Što se visokoobrazovnih ustanova tiče, Bošnjaci na bošnjačkom mogu da studiraju na Fakultetu primenjenih nauka biznisa u Peći/Peja i Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren. Na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren svake godine se upiše 25 studenata na grupi gde se predavanja odvijaju na bošnjačkom. Ukupan broj studenata Bošnjaka je 80. Predavači su iz Srbije, Makedonije i sa Kosova. Sva korespondencija između Učiteljskog fakulteta, koji je deo Univerziteta u Prištini/Prishtinë, i Univerziteta u Prištini/Prishtinë, na albanskom je jeziku. Takođe, sva dokumentacija, tj. indeksi, formulari za polaganje ispita, potvrde, uverenja i diplome, jesu na albanskom. Na nivou univerziteta i ne postoji odluka da se dokumentacija vodi na bošnjačkom. Iz tog razloga oko 160 studenata Bošnjaka i Turaka ne mogu da dobiju nikakva zvanična dokumenta na svojim jezicima. Slična je situacija sa studentima Fakulteta primenjenih nauka biznisa u Peći/Peja.

Međutim, s obzirom da zaposleni u administraciji na fakultetu govore i bošnjački i turski, sa studentima komuniciraju bez ikakvih problema na njihovim jezicima. Čak se i nezavisno od univerziteta štampaju prijave za ispite, raspored ispita i razne potvrde na turskom i bošnjačkom jeziku. Pojedina obaveštenja pišu se i na bošnjačkom i turskom, ali to nije službena dokumentacija.

Naši indeksi su na albanskom jeziku. Overa semestra se vrši na obrascima koji su na albanskom jeziku, kao i upis ocena u prijavnim listovima za ispite. U indeksima studenti sami upisuju nazive predmeta na bošnjačkom jeziku. Ocene profesori takođe sami upisuju na bošnjačkom jeziku. Pečat fakulteta je samo na albanskom, sa tekstom: „Univerziteti i Prishtinë, Fakulteti i Edukimit, Qendra në Prizren”. Razne potvrde za studente takođe se izdaju samo na albanskom jeziku. Međutim, ako se insistira, onda se zahvaljujući dobroj volji referenata za studentska pitanja koji znaju bošnjački, srpski i turski jezik, a ne i zakonskoj regulativi fakulteta, potvrde i uverenja mogu dobiti i na tim jezicima. Takav je bio slučaj, recimo, sa studentom druge godine Muhamedom Imerijem. On je tražio potvrdu da je redovan student, radi vađenja vize za Nemačku u ambasadi u Beogradu. Dobio je potvrdu na albanskom sa kojom nije mogao da završi posao. Morao je da se vrati, da prevede tu potvrdu na srpski jezik.

A.B., student na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren
FHP intervju, 1. maj 2007.

Diplome, indeksi i zapisnici o polaganju ispita su na albanskom jeziku. Ostala dokumenta, kao prijava ispita ili formular za upis na fakultet, na bosanskom su jeziku. Sva ta dokumenta preveli smo uz pomoć kolega Albanaca (...). Sastanci na kojima prisustvuju i profesori iz bošnjačke zajednice su na albanskom jeziku, nema službenog simultanog prevoda za nas koji ne znamo albanski. Zahvaljujući kolegama Albancima, koji nam u toku sastanka prevode, mi možemo aktivno da učestvujemo na sastanku. Dobijamo zapisnike sa sastanaka koji se održavaju najmanje jednom mesečno, ali su ti zapisnici na albanskom jeziku. Samo dva puta sam dobio prevedene zapisnike. Najviše poteškoća nam zadaju dokumenta koja se šalju sa prištinskog univerziteta, jer su svi na albanskom jeziku. Nikad nam nisu poslali na našem maternjem jeziku.

H.B., profesor na Fakultetu primenjenih nauka biznisa u Peći/Peja
FHP intervju, 26. april 2007.

Diplome za srednje škole su loše prevedene. MONT uvek kasni sa dostavljanjem tog dokumenta, kao i svedočanstva o završenom razredu na bošnjačkom jeziku. Ovaj primer lošeg prevoda diplome nije usamljen, jer su sa puno gramatičkih grešaka odštampani i udžbenici za I, II, VI, VII i IX razred (...). Udžbenike za srednju školu na bošnjačkom jeziku nemamo, jer nijedna štamparija neće da prihvati da štampa mali tiraž knjiga, i iz ovog razloga kasnili su nam udžbenici za osnovne škole.

F.B., službenik u Direktorijatu za obrazovanje u Peći/Peja
FHP intervju, 7. maj 2007.

Obaveštenja u hodnicima škola samo su na albanskom jeziku, kao i naši ugovori o radu. Dokumenta iz MONT-a dobijamo na albanskom jeziku. Sastanci nastavničkog veća održavaju se na albanskom jeziku, ali nekako se snalazimo, jer znamo albanski, ali ne i dovoljno da aktivno učestvujemo na tim sastancima.

T.J., nastavnik bošnjačkog jeziku u osnovnoj školi „Bedri Džina/Bedri Džina” u Mitrovici/Mitrović
FHP intervju, 7. maj 2007.

5. Turci

Najveći broj pripadnika turske manjine na Kosovu živi u opštinama Prizren/Prizren i Gnjilane/Gjilan. Oko 2310 đaka Turaka bez problema pohađa nastavu u 11 osnovnih i srednjih škola na turskom jeziku na celom Kosovu. Osnovane su i dve specijalne škole, jedna je u Mamuši/Mamushë, gde je upisano 11 učenika, dok se druga nalazi u Prizrenu/Prizren, i nju pohađa osam učenika iz turske zajednice. Na Kosovu postoje četiri predškolske ustanove, tri u Prizrenu/Prizren i jedna u Prištini/Prishtinë, u kojima se nastava odvija i na turskom jeziku, za ukupno 145 učenika. Takođe, na Učiteljskom fakultetu u Prirenu/Prizren i na Odeljenju za turski jezik i orijentalistiku na Univerzitetu u Prištini/Prishtinë Turci mogu da dobiju visoko obrazovanje na turskom jeziku. Planove i programe obrazovanja na turskom jeziku koji se primenjuju u predškolskim, školskim i visokoškolskim ustanovama na Kosovu je pripremio MONT Kosova i oni su na turskom jeziku. Jedan od najvećih problema u obrazovanju na turskom jeziku jeste nedostatak udžbenika. Do sada je Vlada Kosova izdala udžbenike na turskom za I, II, VI, VII i IX razred. U sledećem periodu će biti odštampani udžbenici za III, IV i VIII razred. Udžbenici za V razred još uvek nisu napisani jer je u toku reforma. Nastavnici ističu da to nije dovoljno, zbog čega gradivo iz nekih predmeta moraju da diktiraju iz knjiga iz Turske koje su u skladu sa planom i programom MONT-a Kosova. MONT Kosova još uvek nije odštampao udžbenike na turskom jeziku za srednje škole. Sa svim školama i fakultetima gde se nastava odvija na turskom jeziku, MONT Kosova komunicira na albanskom.

U srednjoj školi „Sami Frašeri/Sami Frashëri” u Prištini/Prishtinë nastava se održava na albanskom i turskom jeziku. U toj školi su sva dokumenta koje izdaje uprava škole na

albanskom, sastanci nastavnčkog veća su na albanskom, obaveštenja na oglasnim tablama su takođe na albanskom, kao i obaveštenja koja se čitaju od razreda do razreda.

Ugovori o radu, mesečni i godišnji planovi rada i sva obaveštenja na oglasnim tablama su na albanskom. Školska pomagala, karte sveta i periodni sistem elemenata takođe su na albanskom, kao i obaveštenja koja dobijamo iz MONT-a. Sastanci nastavnčkog veća su samo na albanskom, bez prevoda, zapisnici sa tih sastanaka takođe. Odeljenske sastanke održavamo odvojeno od kolega Albanaca (...). Na turskom jeziku napisana je samo tabla na ulazu u školu. Potvrde i svedočanstva izdaju se i na albanskom i na turskom.

A.B., profesor u srednjoj školi „Sami Frašeri/Sami Frashëri” u Prištini/Prishtinë
FHP intervju, 2. maj 2007.

U selu Mamuša/Mamushë kod Prizrena živi oko 6000 stanovnika, od kojih je 98% Turaka. U Mamuši/Mamushë se nalazi osnovna škola „Hadži Imer Ljutfi/Haxhi Ymer Lutfi” i istureno odeljenje gimnazije „Džon Buzuku/Xhon Buzuku”, čija se centralna zgrada nalazi u Prizrenu/Prizren. U obe škole nastava je organizovana na turskom i na albanskom jeziku. Većina učenika nastavu pohađa na turskom. Samo nekoliko desetina učenika uče u odeljenjima na albanskom jeziku. Nastavu drži oko 50 nastavnika, od kojih su većina iz Prizrena/Prizren. Sva dokumentacija u ovim školama vodi se i na albanskom i na turskom jeziku.

Radimo po planu i programu MONT-a Kosova. Za učenike Turke ceo nastavni proces je organizovan na turskom jeziku i to se odvija bez ikakvih problema. Svi predmeti se održavaju na turskom. Administracija se u školi vodi takođe na turskom jeziku i naši učenici sva lična i zvanična dokumenta mogu dobiti na maternjem jeziku. Svi javni natpisi, kako u školi tako i u selu, napisani su na turskom i albanskom jeziku.

F.K., profesor gimnazije „Džon Buzuku/Xhon Buzuku” u Mamuši/Mamushë
FHP itnervju, 4. maj 2007.

U Prizrenu/Prizrenu, osim u gimnaziji đaci Turci na turskom jeziku mogu da se obrazuju još i u tehničkoj, ekonomskoj i medicinskoj školi.

Učenici Turci mogu da se upišu na studije na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu/Prizren i na Odeljenju za turski jezik i orijentalistiku na prištinskom univerzitetu, gde se nastava odvija na turskom jeziku. Turska dodeljuje stipendije i omogućava jednom broju Turaka sa Kosova da studiraju na tamošnjim univerzitetima. Učiteljski fakultet u Prizrenu/Prizren je istureno odeljenje prištinskog univerziteta. Iako je omogućeno da studenti Turci studiraju na turskom, sva komunikacija sa Univerzitetom u Prištini/Prishtinë na albanskom je jeziku. Indeksi, prijave za ispite, potvrde i drugi dokumenti su takođe samo na albanskom. Studenti Turci ne mogu da dobiju zvaničnu dokumentaciju na turskom. S obzirom da studenti koji studiraju na Učiteljskom fakultetu nemaju literaturu odštampanu na Kosovu, koriste literaturu na turskom jeziku koju dobavljaju iz Turske.

Na Katedri za turski jezik i orijentalistiku na prištinskom univerzitetu, svim profesorima koji predaju turski jezik i književnost sva službena dokumenta iz dekanata dostavljaju se takođe samo na albanskom jeziku. Tu dokumentaciju studentima prevode profesori. Plan

i program, koji su na turskom, profesori za administraciju fakulteta prevode na albanski jezik. Takođe, oglas za radno mesto profesora na odeljenju za turski jezik i orijentalistiku objavljuje se na albanskom.

Ne postoji odluka organa univerziteta da se dokumentacija vodi i na turskom i bošnjačkom. Dokumentacija, indeksi, prijave za ispite, potvrde, uverenja o položenim ispitima, obrasci za proceduru završnog ispita i drugi dokumenti samo su na albanskom. Ni propisima Učiteljskog fakulteta u Prizrenu nije predviđeno da se dokumentacija za studente izdaje na turskom i na bošnjačkom jeziku. Prema postojećim propisima, status pravnog lica ima Univerzitet u Prištini, a ne Učiteljski fakultet u Prizrenu. Praktično, to znači da naši studenti iz redova turske i bošnjačke zajednice, ima ih ukupno oko 160 na redovnim studijama, zvanično ne mogu dobiti dokumenta na svom jeziku. I pored činjenice što je u prizrenskoj opštini u zvaničnoj upotrebi, albanski, srpski, bošnjački i turski jezik, svi naši studenti sva dokumenta zvanično mogu da dobiju samo na albanskom jeziku. Međutim, s obzirom da zaposleni u administraciji fakulteta govore i turski i bošnjački, sa studentima komuniciraju bez ikakvih problema na njihovim jezicima. Na našu inicijativu odštampane su prijave za ispite, obrazci rasporeda ispita i razne potvrde na turskom i bošnjačkom. Pojedina obaveštenja pišu se i na ovim jezicima, ali ne službeno. Studenti se dogovaraju sa nama ili sa svojim profesorima i ta obaveštenja pišu na svom jeziku.

M.B., Albanac, sekretar Učiteljskog fakulteta u Prizrenu/Prizren
FHP intervju, 30. april 2007.

Sva dokumentacija iz dekanata Filološkog fakulteta dostavljaju se na albanskom jeziku. Najdrastičniji primer je dokument „Evidencioni list”, kojeg dobijamo na albanskom jeziku. Na njemu profesori upisuju osnovne podatke o održavanju predavanja i broj prisutnih studenata. Iz dekanata, konkretnije službenik Dem Iberdemaj, zahtevaju da se taj dokumenat popunjava na albanskom jeziku, jer on ne razume turski. Ako ne popunimo taj list, neće biti ni plate - kaže nam on, iako je određen broj profesora došao iz Turske i ne zna albanski. Kako svu dokumentaciju dobijamo na albanskom, a imamo profesora i studenata koji ne znaju albanski, ja im svu tu dokumentaciju neformalno prevodim. Iako je nastavni plan i program studija i postdiplomskih studija napisan na turskom, za službenike iz dekanata moramo da prevodimo na albanski. Isto tako, sa turskog na albanski prevodimo i raspored ispita. Na ulazu u fakultet ne postoji tabla na kojoj bi na turskom jeziku pisalo da postoji i Katedra za turski jezik i književnost, već smo mi sami uz donaciju turskog KFOR-a zakačili natpis iznad dve učionice u kojima održavamo predavanja. Univerzitet je 17. aprila 2007. objavio konkurs za prijem novog akademskog kadra na Filološkom fakultetu, pa tako i za Katedru za turski jezik i književnost. Konkurs je na <http://www.uni-pr.edu/> objavljen samo na albanskom jeziku. Inače, službenici na celom fakultetu, a ne samo u studentskoj službi, ne poštuju pravila o pisanju imena na turskom jeziku.

I.S., asistent na Katedri za turski jezik i orijentalistiku na Filološkom fakultetu u Prištini/Prishtinë
FHP intervju, 10. maj 2007.

6. Albanci

Na Kosovu su Albanci manjina u opštinama na severu Kosova, Zvečanu/Zvečan, Zubinom Potoku/Zubin Potok, Leposaviću/Leposaviq i severnom delu Mitrovice/Mitrovicë, i u opštini Štrpce/Shtërpçë na jugu Kosova. U ovim opštinama većinsko stanovništvo su Srbi. Sve aktivnosti za organizovanje multietničkih škola su propale i u svim ovim opštinama đaci Albanci idu u škole odvojeno od đaka Srba, i to u odvojenim objektima. Albanci pohađaju nastavu po planu i programu MONT-a Kosova. Oni u ovim opštinama normalno pohađaju nastavu na albanskom. Učenici Albanci sva dokumenta dobijaju na albanskom. Što se tiče opštine Štrpce/Shtërpçë, MONT Kosova je tokom 2006. godine izradio svedočanstva i đачke knjižice na srpskom i na albanskom jeziku. Dokumenta su podeljena svim školama, i onim u nadležnosti Vlade Kosova i Vlade Srbije. U institucijama u nadležnosti Vlade Srbije ova dokumenta Vlade Kosova se ne koriste, već ona koje je propisala Vlada Srbije, dok učenici Albanci koriste ove dvojezične dokumente Vlade Kosova.

Na teritoriji opštine Štrpce/Shtërpçë ima 17 škola u kojima nastavu na srpskom i albanskom jeziku pohađa 2527 učenika. Na albanskom jeziku uči oko 800 učenika, ostali su Srbi. Od 190 prosvetnih radnika i pomoćnog osoblja koji rade u ovim školama, 60 su Albanci. Učenici Albanci iz sela Donja Bitinja/Biti e Ulet i Gornja Bitinja/Biti e Epërme u opštini Štrpce/Shtërpçë nastavu pohađaju u novosagrađenoj školi „Anton Santuri/Anton Santuri”, koja je 2005. godine izgrađena sredstvima iz kosovskog budžeta. Do tada su učili u privatnoj kući, jer Srbi nisu dozvolili da Albanci koriste učionice u osnovnoj školi „Staja Marković” u Donjoj Bitinji/Biti e Ulet, gde su pre rata albanski i srpski osnovci zajedno učili. Zgradu osnovne škole „Staja Marković” koriste samo đaci Srbi.

Nastava se odvija odvojeno. Učenici Srbi nastavu pohađaju u srpskim školama isključivo na srpskom jeziku i rade po planovima i programima Ministarstva prosvete Republike Srbije. Albanci idu u svoje škole i rade po planovima i programima Ministarstva za obrazovanje, nauku i tehnologiju Kosova. U našoj opštini gradi se dosta školskih objekata. Upravo danas, sredstvima koje je obezbedila Evropska agencija za rekonstrukciju, započeli su radovi na izgradnji dva školska objekta. Jedan je u selu Brod za albanske i drugi u selo Sevce za srpske učenike (...). Na teritoriji opštine Štrpce nismo uspeli da stvorimo nijednu multietničku školu u kojoj bi srpska i albanska deca učila zajedno. Po završetku rata nastojali smo da u selima Bitinja i Vica organizujemo mešovite škole. Nismo uspeli, Srbi su se protivili, zbog čega su albanska deca iz tih sela morala da pohađaju školu koja je bila smeštena u privatnoj kući Ganija Muharemića (...). MONT Kosova prošle godine je štampao zajedničke đачke knjižice i svedočanstva na srpskom i albanskom jeziku. One su podeljene direktorima svih škola, ali u školama gde uče Srbi njih nisu koristili i i dalje ih ne koriste. U njihovim školama u upotrebi su đачke knjižice i svedočanstva samo na srpskom jeziku iz Srbije, dok u školama na albanskom jeziku učenici ta dokumenta dobijaju na albanskom i srpskom jeziku.

S.I., zamenik direktora Direktorijata za obrazovanje u opštini Štrpce/Shtërpçë

FHP intervju, 11. maj 2007.

7. Preporuke

- Vlada Kosova treba da izgradi mehanizme na osnovu kojih će se stvoriti uslovi za punu primenu i poštovanje Ustavnog okvira za privremenu samoupravu na Kosovu i Zakona o upotrebi jezika, kojima se garantuje pravo manjinskim zajednicama na Kosovu da se obrazuju na svom maternjem jeziku.
- Vlada Kosova treba da omogući da rad Komisije za jezike, koja na osnovu Zakona o upotrebi jezika kontroliše primenu ovog zakona u praksi, bude nezavisan i transparentan.
- MONT Kosova treba da obezbedi uslove za funkcionisanje institucija predškolskog obrazovanja na jezicima manjina, čime će se olakšati i ubrzati uključivanje đaka iz manjinskih zajednica u obrazovni sistem Kosova i njihovo puno integrisanje u kosovsko društvo.
- U školama koje su u nadležnosti MONT-a Kosova i u kojima se obrazuju pripadnici manjinskih zajednica, sve informacije moraju da se objavljuju, pored albanskog, i na jezicima manjina, kao i sva ostala interna dokumentacija (mesečni i godišnji planovi rada i drugo), koja je trenutno samo na albanskom. Ukoliko na sednicama nastavničkih veća, u školama u kojima pored đaka Albanaca idu i đaci iz manjinskih zajednica, učestvuju nastavnici iz redova manjina, za njih mora da se obezbedi prevod na njihov maternji jezik. Svi zapisnici sa nastavničkih veća koji su sada samo na albanskom, moraju da budu prevedeni i na jezike onih manjina koje učestvuju u radu te škole.
- MONT Kosova mora da omogući školama u kojima se nastava odvija na jezicima manjina da se zvanična komunikacija između MONT-a Kosova, opštinskih direktorijata za obrazovanje i tih škola vodi i na jezicima manjina, a ne samo na albanskom. Pozitivan primer je Direktorijat za obrazovanje opštine Peć/Peja.
- MONT Kosova treba da napiše planove i programe po kojima bi se odvijala nastava na srpskom jeziku za đake Srbe i deo Goranaca, i da nastavi da insistira na uključivanju nastavnika Srba i Goranaca u proces dogovaranja o tome kako budući planovi i programi na srpskom jeziku treba da se unaprede. Na ovaj način stiže se mogućnost uključivanja svih onih đaka koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku u zvanični sistem obrazovanja na Kosovu. Uključivanjem đaka Srba i Goranaca u zvanični sistem obrazovanja na Kosovu stvaraju se uslovi za punu integraciju Srba i Goranaca u novo kosovsko društvo.
- S obzirom na činjenicu da ni u jednoj školi na Kosovu nastava nije organizovana na romskom jeziku, MONT Kosova je u obavezi da u najkraćem mogućem roku đacima Romima obezbedi mogućnost da se obrazuju na svom maternjem jeziku, a što je u skladu sa Ustavnim okvirom Kosova i Zakonom o upotrebi jezika. Takođe, u skladu s tim treba da napravi plan i program obrazovanja, svu potrebnu

dokumentaciju (đачke knjiŹice, indekse, svedoćanstva, diplome, dnevnik e i drugo) i udŹbenike na romskom jeziku. Na ovaj naćin se omogućava brŹa integracija Roma u buduće kosovsko društvo, kao i oćuvanje njihovog etnićkog identiteta, koji je naroćito ugroŹen zbog toga Źto Romi pohađaju nastavu ili na albanskom ili na srpskom jeziku.

- MONT Kosova u nekim sredinama (SkorobiŹte/Skorobishtē i LjubiŹda/Lubizhdē), gde većinu stanovniŹtva ćine BoŹnjaci, treba da omogući da se obrazovanje na boŹnjaćkom vrŹi nesmetano. Na ovaj naćin se omogućava oćuvanje etnićkog identiteta BoŹnjaka, stvaraju se jednaki uslovi za sticanje obrazovanja i diploma i Albancima i pripadnicima manjinskih zajednica, kao i za ukljućivanje BoŹnjaka u obrazovni sistem Kosova i njihovovo buduće zapoŹljavanje.
- MONT Kosova u Źto kraćem roku treba da prevede preostale udŹbenike (udŹbenici za III, IV, V i VIII razred) za đake koji nastavu prate na boŹnjaćkom i na turskom jeziku. Takođe, MONT Kosova mora da vodi raćuna da ti prevodi budu mnogo precizniji, prvenstveno imajući na umu udŹbenike za predmete ćiji je jedan od ciljeva oćuvanje etnićkog identiteta manjinskih zajednica, kao Źto su istorija, maternji jezik, likovna i muzićka kultura.
- MONT Kosova je u obavezi da obezbedi udŹbenike za đake srednjoŹkolce iz manjinskih zajednice koji nastavu pohađaju po planu i programu Vlade Kosova. Do sada nije ođŹtampan nijedan ovakav udŹbenik.
- Po statutu Univerziteta u PriŹtini/Prishtinē, zvanićni jezici studiranja su albanski i engleski. FHP – Kosovo smatra da i jezici manjina moraju da budu zvanićni jezici studiranja, jer se samo na taj naćin sprećava etnićka diskriminacija i omogućava jednaka mogućnost za sve građane Kosova, manjinske zajednice i Albance, za sticanje obrazovanja i visokoŹkolskih diploma, kao i za zapoŹljavanje.
- Univerzitet u PriŹtini/Prishtinē treba da poćne da izdaje zvanićnu dokumentaciju (indeksi, diplome, zapisnici sa ispita, prijave za ispite, potvrde i drugi dokumenti) i na jezicima manjina, da komunicira sa onim odeljenjima fakulteta na kojima je trenutno omogućeno manjinama da se obrazuju na svom maternjem jeziku tj. na jezicima manjina, a ne samo na albanskom, i da propiŹe zvanićne udŹbenike i bibliografije koje će koristiti studenti iz manjinskih zajednica u toku svog obrazovanja.
- Web stranice MONT-a Kosova, Univerziteta u PriŹtini/Prishtinē i ostalih obrazovnih ustanova, ugovori o radu, konkursi za upis u osnovu, srednju Źkolu i fakultete, kao i oglasi za posao, prvenstveno za one pozicije koje se odnose na zapoŹljavanje pripadnike manjinskih zajednica, treba da budu viŹejezićni.

Practice of Implementing the Law on the Use of Language in the Kosovo Education Process

Introductory commentaries

In the period from February to May 2007, members of the HLC – Kosovo research team monitored if Article 4.4. of the Constitutional Framework for Provisional Self-Governance in Kosovo¹⁵ and The Law on the Use of Language¹⁶, which give guarantees to the members of minority communities in Kosovo that they would have education organized in their mother tongue, were implemented. On the basis of interviews conducted with the members of ethnic communities, teachers who teach in the languages of minorities, representatives of the local and central Kosovo institutions, analysis of the Constitutional Framework for Provisional Self-Governance in Kosovo, Law on the Use of Language, Law on the Preschool Education¹⁷, and the Law on Elementary and High School Education¹⁸, the HLC – Kosovo wants to give a documented account regarding whether or not the guaranteed right of minorities to have education in their mother tongue is respected, to point to the obstacles that stand in the way of the complete implementation of this right, and give recommendations to the Kosovo institutions and UNMIK in order to have the situation considering the education of minority communities' members in their mother tongue improved, thus enabling their complete integration into the Kosovo society.

Summary

The Constitutional Framework for Provisional Self-Governance in Kosovo Article 4.4. and The Law on the Use of Language Articles 19, 20, 21, 22, 23, and 24 guarantee the right of minorities in Kosovo to gain education in their mother tongue as of preschool institutions, through elementary and high schools, to universities.

The HLC – Kosovo assessed that the Law on the Use of Language is generally implemented in view of the Turks, Bosniaks, Ashkalies, Egyptians, and a part of Goranies who attend schools in Bosnian language. Students, members of these ethnic

---

¹⁵ Constitutional Framework for the Provisional Self-Governance in Kosovo
www.unmikonline.org/pub/misc/FrameworkPocket_SRB_Dec2002.pdf

¹⁶http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_57_ALSL02_L4_1.pdf Kosovo Parliament enacted on 27 July 2006 the Law on the Use of Language, which enter into power in October 2006.

¹⁷http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2006regs/RSC2006_11_ALSL02_L5_2.pdf

¹⁸http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SC2002regs/RSC2002_19.pdf

communities, attend schools organized according to the Kosovo Ministry of Education, Science, and Technology (Kosovo MONT) curriculum. Curricula enacted by this Ministry are prepared not only in Albanian language, but also in Bosnian and Turkish. Kosovo MONT regulated the educational curriculum in Bosnian and Turkish language in view of the following subjects: Language, History, Art, and Music because of their need to preserve the identity of the minority groups, who attend schools in their mother tongue. Ashkalies and Egyptians' mother tongue is Albanian and therefore they attend schools in Albanian language. Serbs and a part of Goranians attending schools in Serbian language are following the educational curriculum regulated by the Serbian Government in Serbian language. The HLC – Kosovo underlines that the Kosovo Government still has not enacted the educational curriculum in Serbian language. On the other hand, Serbs refuse to join the process of negotiation with Kosovo MONT regarding the outline of the educational curriculum in Serbian language enacted by this Ministry, even though the Kosovo Government sent them an official and public call. Education in Roma language has not been organized either in schools under the Kosovo MONT jurisdiction or in schools under the jurisdiction of the Serbian Government Ministry of Education. Parts of the Roma people, who live in predominantly Albanian environment, attend Albanian schools, while Roma who live in Serb enclaves attend schools in Serbian language. A smaller number of Roma children attend schools in Bosnian language.

Kosovo MONT issues diplomas, certificates, grade reports, and school registers in Bosnian, Turkish, and Albanian language for schools under their jurisdiction. However, all monthly and annual plans of work, as well as all information posted on bulletin boards, are in Albanian. Sessions of the Teachers' Councils are conducted in Albanian language. Records from these sessions are also made in Albanian. Albanian teachers translate the course of these sessions, as well as the records, for their Bosnian and Turkish colleagues. The entire communication between these schools, municipal directorates for education, and Kosovo MONT is conducted in Albanian language. The Directorate for Education of the Peja/Peć Municipality represents the exception from this rule because the communication with the Bosnian schools in this municipality is conducted in Bosnian language.

The lack of school books represents the greatest problem concerning the education of minority groups in schools under the jurisdiction of the Kosovo MONT. Kosovo Government has published school books for 1st, 2nd, 6th, and 9th grades. School books for 3rd, 7th, and 8th grades will be published in the following period. The books for the 5th grade still have not been written because of the ongoing educational reform. The first books to be published will be written in Albanian language, after which the books in Bosnian and Turkish will be published. Teachers teaching in Bosnian and Turkish language resolve this problem by dictating to kids the texts from the books written in Albanian, if they know the language, or they teach from the textbooks issued in Bosnia and Herzegovina or Turkey, if they are approved by the Kosovo MONT. Bosniak and Turkish teachers point out that the textbooks issued by the Kosovo Government in Bosnian and Turkish language contain many mistakes. The printing companies refuse to print textbooks in Bosnian and Turkish language because of the economic non-profitability, because the print runs of these books are small. Kosovo MONT still has not

published a single textbook in Bosnian or Turkish language for the high school students. Because of these reasons, high school teachers use textbooks in Albanian language and dictate from them or they use textbooks from Turkey and Bosnia and Herzegovina, if they are approved by the Kosovo Government.

Bosniaks, Turks, and a part of Goranies who attended elementary and high schools in Bosnian language can attend Teachers College in Prizren/Prizren, which is the outpost of the Prishtinë/Priština University where lectures are conducted in Bosnian and Turkish, Faculty of Applied Business Science in Peja/Peć, where lectures are held exclusively in Bosnian language and the Prishtinë/Priština Philological Faculty Department for Turkish language and Oriental Culture where lectures are held exclusively in Turkish language. Kosovo MONT regulates the curricula in these schools and they are in Bosnian and Turkish language. Kosovo MONT still has not issued a single book in Bosnian or Turkish for the students at these colleges. Based on the approval of the Kosovo Government, the aforementioned colleges use books from Turkey and Bosnia and Herzegovina. As for documents, grade reports, exam reports, and diplomas, they are issued exclusively in Albanian language and they are issued in Albanian language to Bosniaks, Turks, and a part of Goranies, who attend schools in Bosnian, as well. Available information at the Teachers College in Prizren/Prizren and the Prishtinë/Priština Philological Faculty Department for Turkish Language and Oriental Culture is also posted exclusively in Albanian language. Communication between the faculties and the Kosovo MONT is conducted in Albanian language.

Official languages at the Prishtinë/Priština University are English and Albanian. Kosovo MONT enabled 30 Turkish students every year to enter one of the groups at college where lectures would be held in Albanian language. These candidates must first complete the course of Albanian language, which lasts for three months.

Official language at all colleges under the jurisdiction of the Prishtinë University is Albanian. That is the language in which the lectures are held and exams are organized. Albanian language is also official for the administration. The Statute of the University as well as our official web site are composed in two languages, Albanian and English (...) Students members of ethnic communities have right to enter the faculties under the same conditions as Albanian students. Lectures are held in Albanian language, as well as the exams. Depending on the Professor, the students may be allowed to take exams in their mother tongue if the Professor knows the language. There is no legal act that would regulate this practice and it all depends on the will of the professor. We treat all students equally regardless of their ethnic background.

E.K., Assistant to the Secretary of the Prishtinë/Priština University
HLC interview, 24 April 2007

In accordance to the Law on the Use of Language, Kosovo Government established a Language Commission¹⁹ whose task would be to inspect whether or not this law is

---

¹⁹ Article 32.1. In order to preserve, promote and protect the official languages and their equal status in Kosovo, as well as to ensure protection of the languages of communities whose mother tongue is not an

applied in practice. Kosovo Government made a decision according to which the Commission was supposed to start operating 21 March 2007. In the period in which the HLC – Kosovo researchers conducted interviews with members of minority communities, teachers teaching in the languages of minorities, and representatives of the Kosovo local and central institutions (February – May 2007), Commission for languages had not started operating. Certain members of this commission had not even been informed if their involved in its work.²⁰

Nobody has informed me I have been elected member of the Language Commission that should be established on the basis of the Law on the Use of Language. I received this information from you. There is no other person with this name and last name working in this institution.

F.B., translator in the Kosovo Parliament

HLC interview, 26 April 2007

The Ministry I work in informed me two months ago that they proposed me for a member of the Language Commission, but I do not know if I have been elected member of this Commission. Nobody has informed me yet if the Prime Minister made a decision to establish this commission and that I am elected its member.

D.Ž. Chief of the Department for Return within the Kosovo Ministry for Returns and Communities

HLC interview, 26 April 2007

Students who attend schools and colleges under the jurisdiction of Serbian Government use textbooks from Serbia. All documentation in these schools, grade reports, diplomas, and other documents are written in Serbian and come from Serbia. There are no Serb students from Serbia at the Prishtinë/Priština University and there are no Albanian students at Universities under the jurisdiction of Serbian Government.

---

official language, the Kosovo Government shall establish a Language Commission to supervise the implementation of this Law.

²⁰ The Language Commission officially began its work 18 May 2007 when it held its inaugural session at which Isljam Caka/Islam Caka of the Legal Office of the Government of Kosovo was elected President, and Dragan Živković of the Ministry of Communities and Return was elected vice-President.

1. Serbs

Serb students in Kosovo go to schools and faculties, which are under the jurisdiction of Serbian Government. In these institutions, students have lectures organized according to the Serbian Government Ministry of Education curriculum. Kosovo MONT still has not made curriculum in Serbian nor did it organize lectures for Serbs, which is one of the reasons why Serbs are still not integrated into the Kosovo educational system. On the other hand, Serbs refuse to take part in the process of negotiation with the MONT Kosovo regarding the outline of the curriculum in Serbian language issued by this Ministry even though Kosovo Government sent an official and public call for negotiation. After the Coordination Centre for Kosovo and Metohija requested, as of March 2006 teachers working in Serb schools have stopped taking salaries paid from the Kosovo budget and are only receiving salaries paid from the Serbian Government's budget. These funds are allocated from the Kosovo budget to the special account, which is, according to the Kosovo officials, available to Serbs when they decide to use these funds²¹. Despite the Serbian Government's order, Serb schools use a part of the funds for maintaining school facilities, heating, inventory purchasing, disposable material, electric power bills, etc.

All documentation in Serb educational institutions, grade reports, certificates, and diplomas come from Serbia.

Serb students attend lessons in school facilities separated from Albanians. There are no Albanian students in Serb schools and faculties. Since there are in general no normal conditions for Serbs to gain education and go to school in Kosovo, there are less and less Serb students even in Serbian enclaves.

Serbian Government additionally complicated the position of Serbs in view of the matters of education because it required all Serbs to give up the salaries they had received from the Kosovo budget if they were paid from Belgrade. Thus, the only mechanism for integrating Serbs into the Kosovo society was destroyed. This means that Serbian Government is actually encouraging Serbs to take distance from Kosovo institutions, thus preventing their minimum integration.

Serb students in the municipality of Lipljan go to Serb schools where lectures are held exclusively in Serbian language (...) All Serb schools work according to the Serbian Government Ministry of Education curriculum, which does not include the possibility of learning Albanian language. Teachers and other staff working in Serbian schools do not receive salaries from the Kosovo budget, which they had received in the past. They closed their accounts and stopped every cooperation with the municipal and Kosovo institutions. We have no communication with them. We were told not to ask anything from them, but if they offered something, then we should not refuse it. They promised that they

---

²¹ Interview that Kosovo Prime Minister Agim Čeku/Agim Çeku gave to the French *Courrier International* and relayed by *Koha Ditorë* on 12 November 2006

would take care of the heating, teaching equipment, and that they would pay our electric power bill. They still have not kept their promise.

M.P. “Braća Aksić” Elementary School Dean in the village of Staro Gracko/Gracko e Vjetër
HLC interv, 13 May 2007

Funding in the amount of 568,153 Euros has been allocated from the consolidated Kosovo budget for educational purposes for the municipality of Štrpce in this year, out of which 34% is for Albanians and 66% for Serbs. Because the Coordination Centre for Kosovo and Metohija requested, as of March 2006 teachers from Serbian schools stopped receiving salaries from the Kosovo budget. They are only receiving salaries from Serbia and the funding allocated for them is now being deposited to a special account. This funding is still in this account and nobody is taking this money. However, Serb schools still use some of this money, mainly for maintaining school facilities, heating, inventory purchases, disposable material, for paying electric power bills, etc.

S.Y. Štrpce/Shtërpçë Municipality Directorate for Education Deputy Chief
HLC interview, 11 May 2007

Cooperation with UNMIK existed until the moment they relayed the jurisdiction to Kosovo institutions, i.e. MONT. Until this moment we received money for schools from UNMIK, as well as salaries for teacher. We ceased with MONT because we feared they might impose their curriculum, which would be unacceptable in Serbia. There was a question whether high schools and faculties would accept Kosovo curriculum. The other problem was the fact that we feared that they also might try to impose their cadre, which actually came true. As soon as they took over the jurisdiction from UNMIK they opened a competition for the Dean of our school even though we elected one many years ago. MONT representatives tried contacting us on several occasions, but we clearly stated that any cooperation must be organized through our Ministry of Education in Serbia. After the cooperation with MONT was terminated, they stopped paying our bills and we do not receive any financial support, which we did not ask for.

V.Ž. Medical High School in Gračanica/Graçanicë Secretary
HLC interview, 1 May 2007

2. Roma, Ashkalies, and Egyptians (RAE)

Ashkalies and Egyptians’ mother tongue is Albanian and that is why Ashkaly and Egyptian children go to schools in Albanian language. As for Roma, there are no educational institutions in Kosovo where Roma children could gain education in their mother tongue. There are also no schools under the jurisdiction of Serbian Government where classes are held in Roma language. If Roma live in a predominantly Albanian environment, they attend Albanian schools and if they live in a predominantly Serb environment, then they attend Serbian schools. In some areas Roma children go to Bosnian speaking schools.

“Bethany Christian Services” centre for population rehabilitation is operating in the Kolonija settlement in Gjakovë/Đakovica. This centre is focused on the education and

upbringing RAE preschool children. A certain number of RAE children from Gjakovë/Đakovica, who took refuge after the war or who stopped going to school because they feared Albanians, come to this centre. This centre organizes for them an intensive course in Albanian language, so that they could make up for the lost education and continue with the regular education.

Children from Roma community attend schools in Albanian language, while a small number of them attend schools in Bosnian language. In order to respond to the problems RAE members have to deal with, we organized an “intensive course” during which students can finish two school years in one year. These courses are held in Vaso Paškodrani Elementary School and there are currently 80 students attending the course from 1st to 9th grade. I would like to underline that students who attend these courses gave the best results at final tests.

F.B., Peja/Peć Municipality Directorate for Education Officer
HLC interview, 7 May 2007

3. Goranies

There are approximately 1,500 Gorani students in Gora who attend lessons in 17 elementary schools and around 150 students in Ruždi Beriša/Ruzhdi Berisha High School in Dragaš/Dragash. They attend schools in Bosnian and Serbian language. There is one department of Ruždi Beriša/Ruzhdi Berisha High School in the village of Mlike/Mlikë and the lessons there are held in Serbian language. These Gorani students have no normal conditions for gaining education because the school is situated in a private house in the village and lessons are held only three or four times a week. Elementary schools Gorani children who go to schools in Bosnian and Serbian language are located in the same school buildings. There are approximately 160 teachers, who teach these children. According to the data of the municipal Directorate for Education in Dragaš/Dragash, Gora/Gora, more than a half of all Gorani students are attending schools based on the Serbian Government Ministry of Education curriculum in Serbian language. During their courses they use the same textbooks as Serb students. Goranies, who attend schools in Bosnian language have lessons organized on the basis of the MONT Kosovo curriculum. Parents of these Gorani children are the ones, who make decision to send their children to schools in Bosnian or Serbian language.

Teachers teaching according to the Serbian Government curriculum are paid from Serbia and they are a lot higher than the salaries paid to teachers from the Kosovo budget. It is believed that most of the Gorani children and their parents choose schools according to the Serbian curriculum because of the chance to continue education at faculties in Serbia, job opportunities, and because their mother tongue “našinski” is pretty similar to Serbian language and they hardly understand Albanian or they do not understand it at all.

Grade reports, certificates, and other documents are issued to Gorani children attending schools in Serbian language are issued in Serbian language. These are documents that come from Serbia. As for Goranies going to Bosnian speaking schools, they receive

documents in Bosnian language. These documents are issued by the Kosovo Government. Student admission competitions are announced in Bosnian and Serbian language. Entering exams are in Serbian and Bosnian: Serbian tests are prepared by the Serbian Government, and Kosovo Government prepares Bosnian tests.

Goranes in Kosovo do not have a lot of choice for continuing further education in Bosnian language. There are no possibilities for them to continue their education in Albanian language because they do not speak Albanian. They communicate among each other and inside the family in Gorani language. In the past, the education of Goranes in the municipality of Dragaš was exclusively organized in Serbian language. Current curriculum in Bosnian language in Kosovo are not compatible with the Serbian curriculum (...) Many Goranes have relatives on the territory of Serbia and better opportunities to continue educations there because Serbian language is much closer to them, and they do not need to pay tuition, campus, etc.

S.Lj., “Nazim Berati” School Teacher in Dragaš/Dragash
HLC interview, 6 May 2007

Lately, we have noticed that teachers working according to the Serbian curriculum are boycotting us. They do not cooperate with the Municipal Directorate for Education, they do not participate in our activities, sports competitions, and other events. Music teachers do not prepare music performances for different celebrations. Art teachers do not organize exhibitions and so on.

**B.H. Coordinator for school in Bosnian language in the Directorate
for Education in the Municipality of Dragaš/Dragash**
HLC interview, 5 May 2007

4. Bosniaks

Before the armed conflict, Bosniaks attended elementary and high schools, as well as faculties, in Serbian language. After international troops deployed to Kosovo in August 1999, parents of Bosniak children sent a petition to the then authority in charge of education asking for their children to get further education in Bosnian language. Kosovo Ministry of Education, Science, and Technology made a decision in August 1999 by which Bosniak children were allowed to attend elementary and high school in Bosnian language. After this, in October 2002 a Faculty of Applied Sciences in Business was opened in Peja/Peć and Teachers College in Prizren/Prizren and Prishtinë/Priština University where students had opportunity to study in Bosnian and Turkish language. On the entire territory of Kosovo, Bosniak students attend lessons in Bosnian language mostly without any major difficulties. The greatest number of Bosniak students goes to schools in the municipalities of Prishtinë/Priština, Mitrovica/Mitrovicë, Peja/Peć, Prizren/Prizren, and Dragaš/Dragash.

MONT Kosovo issues curricula in Bosnian language, as well as certificates, diplomas, school registers, and other documentation. However, Teacher Council sessions are held in Albanian language. Records from the sessions and all information posted on the bulletin

board in schools are in Albanian language. Albanian colleagues translate the course of the sessions to Bosniak teachers. Communication with the Kosovo MONT and municipal Directorate for Education is conducted in Albanian language. The only exception is the Peja/Peć Directorate for Education, which communicates in Bosnian language with the Bosnian speaking schools. Employment agreements in Peja/Peć, Dragaš/Dragash, and Prizren/Prizren are composed in Bosnian language, but that is not the case in Mitrovica/Mitrovicë and Prishtinë/Priština.

The major problem that Bosniaks deal with is the lack of textbooks and the fact that textbooks are poorly translated. MONT is in charge of issuing and translating textbooks. The examples of poorly translated books are textbooks for Physics and Geography for 6th and 7th grade of elementary school. Bosniaks also deal with the following problem; even though they have a translated textbook, printing houses are not interested in printing a small print run of books, so there are not enough books in Bosnian language. Bosniak teachers resolve this problem by dictating to children texts from Albanian textbooks if they speak Albanian or they use books from Turkey or Bosnia and Herzegovina. There are no books written in Bosnian or Turkish for high school children. Because of these reasons, high school teachers use textbooks in Albanian and they dictate to children from them or they use books from Turkey and Bosnia and Herzegovina if they are approved by the Kosovo Government.

Documentation is in Bosnian language and it includes school calendar, dynamics of work, final tests, registers, certificates, grade reports, entering and leaving school forms. We still have not received a single complaint that grade reports are written in Albanian language only at the Faculty of the Applied Sciences in Business and Teachers College where lectures are given in Bosnian language. The major problems we have had for a long time are textbooks. We have adjusted and translated to Bosnian and Turkish the textbooks for 1st, 2nd, 6th, 7th, and 9th grades. We expect the textbooks for 3rd, 4th, and 8th grades to be published by September.

E.K., Kosovo MONT Chief of Sector for Communities and Equality
HLC interview, 4 May 2007

Every piece of information we receive from the school administration is in Albanian language. I am talking about the information posted on the bulletin board, as well as information read from classroom to classroom. They just send a student who reads out the information in Albanian language. We do not understand a single thing, just like he did not read it at all. Here is a practical example, we still do not know whether or not we are working for the Labour Day on 1 May. We do not know how many days of vacation we will have. We cannot tell children anything. The Dean sometimes comes by to visit us, but she speaks with children in Albanian. So it feels just like she never came because we do not understand her at all. Unlike her, our colleagues who teach in Albanian are OK and they are not ashamed to speak with us in Bosnian language.

R.R., teacher in “Naim Frashëri/Naim Frašeri” multi ethnic elementary school in Prishtinë/Priština
HLC interview, 27 April 2007

There is only one preschool institution in which education is in Bosnian language and that is in Vitimirica/Vitomiricë and it has been working as of the year of 2003. As part of

the Golubovi mira/Pëllumba të paqës kindergarten in Peja/Peć a programme called “Mozaik” (Mosaic) was started. The programme is carried out in Bosnian language and currently it has only 10 members. This is the only educational programme of this type in Kosovo that is conducted in Bosnian language. In other places in Kosovo children members of ethnic communities go to kindergartens in which education is exclusively conducted in Albanian language.

The HLC – Kosovo noted harsh violation of the Law on the Use of Language in the villages of Skorobište/Skorobishtë, Ljubidža/Lubizhdë, and Mušnikovo/Mushnikovë near Prizren/Prizren and Donje Retimlje/Reti near Orahovac/Rahovec. These are areas with predominantly Bosniak population, but Bosniak students mostly attend school in Albanian language. For example, in the village of Skrobište/Skrobishtë there are approximately 250 Bosniak students attend “Nefit Jusufi/Nefit Jusufi” Elementary School and have no possibility to go to a Bosnian speaking school. At the beginning of every school year, students’ admission competition is announced in Albanian and not in Bosnian language, too. The panel at the entrance to the building is written only in Albanian. Entire documentation in schools (registers, grade reports, certificates) is written in Albanian. Information about parents’ meetings is posted in Albanian and they are conducted in Albanian. Parents who go to these meetings do not understand what teachers are telling them, since they do not speak Albanian.

There are a lot of parents who are interested for their kids to be educated in Bosnian language (...) our mother tongue is some sort of a mix between Serbian and Macedonian and we call this language “našinski”. Nobody in the village speaks or has ever spoken Albanian. It is true that there are a lot of people, who can speak some Albanian, but in the house and with the family nobody speaks Albanian (...) Many students, who finish elementary school here cannot continue education. This village has the greatest number of young men who terminated education after graduating from elementary school and they cannot get a decent job. The problem is that they haven’t learned Albanian in order to continue with further education and, on the other hand, they cannot go to a Bosnian speaking school because they do not have the basis, since they did not study in this language.

R.B., Bosniak from the village of Skrobište/Skorobishtë
HLC interview, 3 May 2007

Out of 540 Bosniak students in the village of Ljubidža/Lubizhdë, only 48 attend schools in Bosnian language in the village elementary school “Ekrem Redža/Ekrem Rexha (former “7. mart” school). The right of the Bosniak students to be educated in their own language is also obstructed by the school staff. Dean of this elementary school did not inform Bosniaks that their children could also attend lessons in Bosnian, besides having lessons in Albanian.

Albanian is not mother tongue to the Most of the children, who attend lessons in Albanian language. They communicate with each other and with their families in a language that represents a mix between Serbian and Macedonian. We call this language “naški” and Serbian and Bosnian languages are two most similar languages to it. Teachers come from the neighbouring Albanian village of Koriše and Prizren to work with these

students. Only two or three teachers are Bosniaks from the village of Ljubidža. Most of the students who graduate from the elementary school in Ljubidža do not pursue with further education since the education they had gained is not sufficient because they do not understand or speak Albanian well enough. There are a lot of parents, who would send their children into a Bosnian speaking school, however, there are 3 or 4 of them who are into politics, including Dean Islam Xhaferi, and who say that it is impossible to include a greater number of Bosniak children to learn in Bosnian language.

A.B., student, Bosniak from the village of Ljubidža/Lubizhdë
HLC interview, 1 May 2007

As for college education, Bosniaks can study in Bosnian language at the Faculty of Applied Sciences in Business in Peja/Peć and Teachers College in Prizren/Prizren. There are 25 Bosniak students every year entering the Teachers College in Prizren/Prizren in a group where lectures are held in Bosnian. A total number of Bosniak students are 80. lecturers come from Serbia, Macedonia, and Kosovo. The entire correspondence between the Teachers College, which is a part of the University in Prishtinë/Priština, is in Albanian. All documents, as well, forms for taking exams, grade reports, certificates, and diplomas, are in Albanian. There is no decision at the university level to have this documentation translated into Bosnian. Because of this reason 160 Bosniak and Turkish students can never get any official documents in their languages. The situation is very similar with the students at the Faculty of Applied Sciences in Business in Peja/Peć.

However, since the administration clerks speak both Bosnian and Turkish, they do not have problems communicating with these students in either Bosnian or Turkish language. There are also exam registration forms, schedule of exams, and numerous different certificates are printed in Bosnian and Turkish. Some information is also announced in Bosnian and Turkish, but that is not official documentation.

Our grade reports are written in Albanian language. The forms for verifying semesters are written in Albanian, as well as grades in the exam registration forms. Students write the names of subjects in Bosnian into the grade reports themselves. Professors write the grades in Bosnian, as well. The schools stamp is only written in Albanian and it says: "Univerziteti i Prishtinës, Fakulteti i Edukimit, Qendra në Prizren". Numerous certificates that students need are also issued only in Albanian. However, if you really insist, thanks to the kindness of clerks, who speak Serbian, Turkish, and Bosnian, and not thanks to the legal regulation, you may get documents and certificates in these languages, as well. This was the case with the second year student Muhamed Imeri. HE asked for the certificate needed for German visa in the Embassy of Germany in Belgrade. He received a certificate in Albanian and could not get his business done with it. He had to return and have it translated into Serbian.

A.B., a student at the Teachers College in Prizren/Prizren
HLC interview, 1 May 2007

Diplomas, grade reports, and exam records, are issued in Albanian language. Other documents like forms for reporting exams and forms for entering college are in Bosnian. We translated all of these documents with the help of our Albanian colleagues (...) Meetings in which Bosniak Professors participate are also in Albanian language. There

is no official simultaneous translation provided for us who do not speak Albanian. Thanks to the Albanian colleagues who translate the course of the meetings for us, we are able to take active part in these meetings. We receive records from the meetings which are held every month, but these records are in Albanian language. I received translated records only twice. We have the most difficulties with the documents coming from the Prishtinë University because they are all in Albanian language. They have never sent us documents written in our mother tongue.

H.B., Professor at the Faculty of Applied Sciences in Business in Peja/Peć
HLC interview, 26 April 2007

High School diplomas are poorly translated. MONT is always late with the delivery of this document, as well as certificate on every finished school year in Bosnian language. The example of poor translation of diploma is not the only one because there are also a lot of grammatical mistakes in the textbooks for 1st, 2nd, 6th, 7th, and 9th grades (...) we do not have high school textbooks published in Bosnian because there is no printing company that is willing to print a small print run of books and this is also the reason why our textbooks for elementary school are also late.

F.B., Peja/Peć Directorate for Education Officer
HLC interview, 7 May 2007

Information posted in the school hallways are written in Albanian only and so are our employment agreements. Documents we receive from MONT are also written in Albanian. Teachers' Council sessions are held in Albanian, but we manage somehow because we speak some Albanian, but that is not enough for us to be actively involved in these sessions.

T.J., Bosnian language teacher in Bedri Dina/Bedri Djina Elementary School in Mitrovica/Mitrovicë
HLC interview, 7 May 2007

5. Turks

Most members of Turkish minority in Kosovo live in the municipalities of Prizren/Prizren and Gjilan/Gnjilane. Approximately 2,310 Turkish students attend 11 elementary and high schools in Kosovo where lessons are organized in Turkish language. Two special schools have also been established. One of them is in Mamushë/Mamuša where 11 students have been admitted, while the second one is in Prizren/Prizren where 8 students, members of the Turkish community have been enrolled. There are four preschool institutions, out of which three are in Prizren/Prizren and one is in Prishtinë/Priština, where classes for 145 children are held in Turkish language, as well. Turks can also gain a college degree in Turkish language at the Teachers' College in Prizren/Prizren and at the Prishtinë/Priština University Philological Faculty Department for Turkish language and Oriental Culture. Curriculum for education in Turkish language applied in preschool, school and university institutions in Kosovo was prepared by the Kosovo MONT and it is also written in Turkish language. One of the major problems regarding the education in Turkish language is the lack of books. Kosovo Government has published textbooks for the 1st, 2nd, 6th, 7th, and 9th grades. Textbooks for 3rd, 4th, and

8th grades should be published in the following period. Textbooks for 5th grade still have not been written because of the ongoing reform. Teachers underline that it is not sufficient and because of this lack they must dictate from the books from Turkey, which are not in accordance with the Kosovo MONT curriculum. Kosovo MONT still has not published high school books in Turkish language. Kosovo MONT communicates exclusively in Albanian with all schools and faculties where lectures are organized in Turkish language.

Lessons in Sami Frišeri/Sami Frishëri High School in Prishtinë/Priština are held in Albanian and Turkish language. All documents issued by the school administration are in Albanian. Teachers Council meetings are in held in Albanian, information on the bulletin board is in Albanian, just like information read out from classroom to classroom.

Employment agreement, monthly and annual curricula, and every piece of information posted on the bulletin board are in Albanian. School equipment, maps, periodical system of elements are also in Albanian, and so are information we receive from the MONT. Teachers' Council meetings are also held in Albanian, without translation provided, and so are records from these meetings. Class meetings we organize separate from our Albanian colleagues. (...) Only a TABLA at the entrance to the school is written in Turkish. Everything else, like certificates and diplomas, is issued in both, Albanian and Turkish language.

A.B., Sami Frashëri/Sami Frašeri High School teacher in Prishtinë/Priština
HLC interview, 2 May 2007

There are approximately 6,000 residents of the Mamushë/Mamuša village, out of which 98% are Turks. There is an elementary school in Mamushë/Mamuša, which is called Hadži Imer Ljutfi/Haxhi Ymer Lutfi, as well as the Xhon Buzuku/Džon Buzuku High School outpost, which is based in Prizren/Prizren. Lessons in both of these schools are organized in Turkish and Albanian language. Most of the students attend lectures given in Turkish language. Only a few dozens of student are in Albanian speaking classes. There are approximately 50 teachers in these schools and they are mostly from Prizren/Prizren. All documentation in these schools is kept in both, Turkish and Albanian language.

We are working according to the Kosovo MONT curriculum. The entire programme is organized in Turkish language for Turkish students and it is carried out without any problems. All courses are taught in Turkish. The administration in the school is also kept in Turkish language and our students can receive all personal and official documents written in their mother tongue. All public notes, in the school building and in the village are written in Albanian and Turkish.

F.K., Xhon Buzuku/Dzon Buzuku High School teacher in Mamuša/Mamushë
HLC interview, 4 May 2007

Turkish student in Prizren/Prizren can go to a grammar school or they can attend economy, medical, or technical school.

Turkish students can attend Teachers College in Prizren/Prizren and Prishtinë/Priština University Philological Faculty Department for Turkish Language and Oriental Culture

where lectures are given in Turkish language. Turkey provides scholarships and enables a certain number of Turks from Kosovo to study at the universities in Turkey. Teachers College in Prizren/Prizren represents an outpost of the Prishtinë/Priština University. Even though Turkish students were allowed to study in Turkish language, entire communication with the Prishtinë/Priština University is in Albanian. Grade reports, exam applications, certificates, and other documents are also exclusively written in Albanian. Turkish students are not able to receive official documents written in Turkish. Since students from the Teachers' College do not have adequate literature printed in Kosovo, they use literature in Turkish language found in Turkey.

At the Turkish Language and Oriental Culture Department of the Prishtinë/Priština University Philological Faculty all official documents are sent from the Deanery to the Professors who teach Turkish language and Literature, are sent exclusively in Albanian language. Professors then translate this documentation to their students. Professors must translate the Curriculum written in Turkish language to Albanian for the administration at the Faculty. Job opening advertisement for the Professor at the Department for Turkish language and Oriental Culture is also announced in Albanian language.

There is no decision issued by any university authority ordering the documentation to be maintained also in Turkish and in Bosnian language. Documents, grade reports, exam registration forms, certificates, final exam forms, and other documents are issued only in Albanian language. Regulations of the Prizren/Prizren Teachers College do not include the possibility for Bosniak and Turkish students to receive official documents written in their mother tongue. According to the existing provisions, Prishtinë University has a status of legal entity and not the Prizren Teachers College. Practically, this means that our students, who are members of Bosniak and Turkish ethnic communities, approximately 160 of them at college, officially cannot obtain documents in their mother tongue. Despite the fact that official languages in the municipality of Prizren are Albanian, Serbian, Bosnian, and Turkish, all of our students can obtain official documents exclusively in Albanian language. However, since clerks in the administration department speak Turkish and Bosnian, they do not have any problems communicating with students in their languages. Upon our initiative, we had exam registration forms, exam schedule, and numerous other certificates printed in Turkish and Bosnian. Some information is posted in these languages, as well, but not officially. Students have consultations with us or their Professors and they post this information in their language.

M.B., Albanian, Prizren/Prizren Teachers College Secretary
HLC interview, 30 April 2007

All documents from the Philological Faculty Deanery are delivered in Albanian language. The most drastic example is a document called "Evidence Form", which we receive in Albanian language. In this form, professors write basic information regarding lectures and the number of students who were present. Officers from Deanery, i.e. officer Dem Iberdemaj, require this form to be filled in Albanian because he cannot understand Turkish. If we do not fill in this form, we will not receive our salaries. That is what he says even though a certain number of professors came from Turkey and they do not speak Albanian. Since we receive all documents written in Albanian and we have a lot of professors and students who do not speak Albanian, I informally translate the

documents for them. Even though the curriculum for undergraduate and graduate studies is written in Turkish, we have to translate it to Albanian for the administration clerks. We also have to translate the schedule of exams from Turkish to Albanian. There is no panel at the entrance to the college building, which would say in Turkish language that there is a Department for Turkish Language and Literature, but we had to receive a donation from the Turkish KFOR and put up a panel above two classrooms in which we have lectures. The university announced on 17 April 2007 a competition for admission of new professors at the Philological Faculty, including the Department for Turkish language and literature. The competition can be found at the following address <http://www.uni-pr.edu/> and it was announced exclusively in Albanian language. Clerks at the Faculty, not only in Students Services, do not obey the rule regarding proper writing of names in Turkish language.

I.S., Assistant at Prishtinë/Priština Philological Faculty Department for Turkish Language and Literature

HLC interview, 10 May 2007

6. Albanians

Albanians are considered minority in the northern parts of Kosovo Zvečan/Zveçan, Zubin Potok/Zubin Potok, Leposavić/Leposaviq, and northern part of Mitrovica/Mitrovicë, as well as in the municipality of Štrpce/Shtërpçë in the southern part of Kosovo. Serbs are the majority population in these areas. All initiatives for establishing multi ethnic schools have failed. In all these places, Albanian and Serb students go to separate schools. Albanians go to schools organized in line with the Kosovo MONT curriculum. In their municipalities they have normal education carried out in Albanian language. Albanian students receive all documents in Albanian language. As for the municipality of Štrpce/Shtërpçë, Kosovo MONT made during the year of 2006 certificates and grade reports in Albanian and Serbian. Documents were handed out to all schools, the ones under the jurisdiction of the Kosovo Government and the ones under the jurisdiction of Serbian Government. These documents issued by the Kosovo Government are not used in the institutions under the jurisdiction of the Serbian Government, but the ones prescribed by the Serbian Government, while Albanian students use these bilingual documents.

There are 17 schools at the territory of the Štrpce/Shtërpçë municipality and approximately 2,527 students go to schools in Albanian and Serbian language. Approximately 800 students study in Albanian language, while the rest of them are Serbs. A total number of teachers in these schools is 190, out of which 60 are Albanians. Albanian students from the village of Donja Bitinja/Biti e Ulet and Gornja Bitinja/Biti e Epërme in the Štrpce/Shtërpçë municipality go to a newly built school called Anton Santuri/Anton Santuri, which was built in 2005 with the money allocated from the Kosovo budget. To that time, their school was situated in a private house because Serbs did not let Albanians use their classrooms in the “Staja Marković” Elementary School in Donja Bitinja/Biti e Ulet, where Albanian and Serb elementary school students used to go together before the war. Serb students are the only ones who use the “Staja Marković” school facilities.

The school is separated, Serb students go to Serb schools, study exclusively in Serbian language, and work according to the Republic of Serbia Ministry of Education curriculum. Albanians go to their schools and work according to the Kosovo Ministry of Education, Science, and Technology curriculum. A lot of school buildings are being constructed in our municipalities. The construction of two school buildings started just today thanks to the funding provided by the European Agency for Reconstruction. One building is located in the village of Brad and it is designated for Albanian students and another one is in the village of Sevcë and it is designated for Serb students (...) The attempt of establishing a multiethnic school where Serb and Albanian children would be together here at the territory of Shtërpçë failed. We tried to organize mixed schools after the war in the villages of Biti and Vica and we failed. Serbs protested and because of this Albanian children had to go to an improvised school situated in a private house owned by Gani Muharremi (...) Kosovo MONT printed last year common grade reports and certificates in Serbian and Albanian language. They were handed out to the deans of all schools, but they have never been used in Serb schools. They use grade reports and certificates issued in Serbia and written only in Serbian language. Albanian schools use these documents written in Albanian and Serbian language.

S.I., Deputy Chief of the Štrpce/Shtërpçë municipal Directorate for Education
HLC interview, 11 May 2007

7. Recommendations

- Kosovo Government needs to build mechanisms based on which it will establish conditions for the complete application and respect for the Constitutional Framework for Provisional Self-Governance in Kosovo and the Law on the Use of Language, which provide a guaranteed right of the minority communities in Kosovo to be educated in their mother tongue.
- Kosovo Government needs to guarantee that the work of the Commission for Languages, which controls, on the basis of the Law on the Use of Language, the application of this law in practice, will be independent and transparent.
- Kosovo MONT needs to provide conditions for the normal operation of preschool institutions in the languages of minorities, by which it would speed up and facilitate integration of students, members of minority communities into the Kosovo educational system and their complete integration into the Kosovo society.
- Schools under the jurisdiction of Kosovo MONT to which members of minority communities go must announce every piece of information in minority languages, as well as in Albanian. This rule should apply to the rest of internal document (monthly and annual curricula). These documents are currently written only in Albanian. If in schools attended by students, members of minority communities, besides Albanian students, there are Teachers Council meetings in which teachers, members of minority communities take part, they must be provided with the suitable translation into their mother tongue. All records from the Teachers Council meetings, which are currently kept only in Albanian language, must be translated into the languages of the minority communities, whose members took part in these meetings.
- Kosovo MONT must make sure that the official communication between Kosovo MONT and municipal Directorates for Education and schools is maintains in the minority languages besides Albanian. A positive example would be the Peć/Peja Municipal Directorate for Education.
- Kosovo MONT needs to write curricula for school in Serbian language for Serb student and a part of Goranies. . it should also keep insisting on involving Serb and Gorany teachers in the negotiation process regarding the outline of the curricula for schools in Serbian language and ways in which they should be improved. This is the way to include all the students studying in Serbian language into the official Kosovo educational system. The complete inclusion of Serb and Gorany students into the official Kosovo educational system, creates conditions for the complete integration of Serbs and Goranies into the new Kosovo society.

- Considering the fact that there is not a single school in Kosovo in which lessons are held in Roma language, Kosovo MONT is obliged to provide for Roma students as soon as possible a possibility to study in their mother tongue, which is in accordance to the Kosovo Constitutional Framework and the Law on the Use of Language. It also must create a curriculum, all necessary documentation (grade reports, certificates, diplomas, grade registers, etc) and textbooks written in Roma language. This is a way to quickly integrate Roma into the future Kosovo society. . it is also the way to preserve their ethnic identity, which is especially endangered because Roma children attend either schools in Albanian language or in Serbian language.
- Kosovo MONT needs to make sure that education in Bosnian language in certain areas with predominantly Bosniak population (Skorobište/Skorobishtë and Ljubizda/Lubizhdë) is carried out without any obstacles. This is the way to preserve Bosniak ethnic identity, create equal opportunity for Albanians and members of minority communities to obtain education and degree. It also supports the inclusion of Bosniaks into the Kosovo educational system and creation of future job opportunities for them.
- Kosovo MONT needs to translate the rest of the textbooks as soon as possible (textbooks for 3rd, 4th, 5th, and 8th grades) for the students studying in Bosnian and Turkish language. It also needs to make sure that these translations are more precise and they need to primarily think carefully about the textbooks that have a purpose to preserve ethnic identity of minority communities, such as history, mother tongue, music and art.
- Kosovo MONT is obliged to provide textbooks for high school students, members of minority communities, who go to school organized according to the Kosovo Government curriculum. Not a single textbook has been published yet.
- According to the Prishtinë/Priština University Statute, official languages for studies are Albanian and English. The HLC – Kosovo believes that minority languages also must be considered official languages for studies because that is the only way to prevent ethnic discrimination and provide equal opportunity for all citizens of Kosovo, minority communities and Albanians, to gain education and undergraduate degrees and for employment opportunities.
- The University of Prishtinë/Priština should start issuing official documents (grade reports, diplomas, certificates, exam registration forms, and other documents) in the minority languages, as well; it should communicate with the departments with minority student in their mother tongue, and not only in Albanian; it should also start making a list of official books and bibliography that should be used by the students, members of minority communities during their studies.
- Kosovo MONT, Prishtinë/Priština University, and other educational institutions' WebPages, employment agreements, competitions for admissions into

elementary, high schools, and faculties, as well as job opening advertisements, mainly in view of the positions reserved for the members of minority communities, should be written in several languages.